

CONSIDERAȚII PRIVIND TERMINOLOGIA UTILIZATĂ ÎN DEFINIREA CULTURII CRUCENI-BELEGIȘ

Alexandru Szentmiklosi*

Cuvinte cheie: epoca bronzului, „câmpuri de urne funerare”, cultura Cruceni-Belegiș

Keywords: Bronze Age, Urnfield, Cruceni-Belegiș culture

Problema necropolelor de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului și din perioada de tranziție la prima epocă a fierului a stat în atenția a numeroși cercetători care, încercând o cât mai comprehensivă definire, au utilizat diferite denumiri, parte dintre ele nu tocmai conforme cu realitățile arheologice din teren.

Manifestările etno-culturale din a doua jumătate a mileniului II a.Chr., cunoscute și sub numele de cultura Cruceni-Belegiș, au suscitată numeroase ipoteze privind nu numai evoluția internă a acestei culturi, dar și contactele și influențele culturale primite de către aceasta. Încercările de realizare a unei imagini generale în ceea ce privește evoluția și răspândirea acestei culturi au fost și sunt în continuare îngreunate nu numai de stadiul lacunar al cercetărilor în ceea ce privește așezările acestei culturi, dar și de o terminologie deloc unitară.

Astfel, termenul de „cultură” este de multe ori înlocuit cu termenul de „grup cultural” sau „grupă”, fapt ce a determinat confuzii în înțelegerea evoluției și în definirea unor manifestări etno-culturale mai mult sau mai puțin sincrone (ex. cultura Cruceni-Belegiș și cultura Gáva).

Efervescența activităților culturale care au marcat sfârșitul de sec. XIX din Banat s-a reflectat și în domeniul cercetării arheologice atât prin demararea unor cercetări de teren, concretizate cu săpături arheologice, cât și printr-o activitate de luare în evidență a descoperirilor accidentale, informații publicate în primele reviste de arheologie și istorie ale vremii.

Unul dintre pionierii cercetării arheologice din Banat a fost inimosul custode al muzeului din Vrșac, B. Milleker care, alături de săpăturile

---

* Muzeul Banatului, Timișoara, Piața Huniade, nr. 1, e-mail: szentmiklosi@yahoo.com.

arheologice propriu-zise, a depus o uriașă muncă de colectare a informațiilor privind descoperirile accidentale de situri și artefacte arheologice, extrem de numeroase ca urmare a amplelor lucrări de îmbunătățiri funciare, ameliorări hidrografice și construcții care au avut loc în Banat, la sfârșitul sec. XIX-începutul sec. XX¹.

1. Utilizarea termenului de „tip villanova”/”pseudo-protovillanova”

Un prim termen îndelung păstrat în literatura arheologică de specialitate este cel de „câmpuri de urne funerare”. Asemănările dintre formele amforelor descoperite la Vatina și în alte necropole preistorice din Banat cu formele amforelor întâlnite în arealul culturii Villanova din nordul Italiei l-a determinat pe B. Milleker să adopte termenul de de „urna de tip Villanova”, considerând că acest termen este mai potrivit decât termenul de „tip Hallstatt”, vehiculat în literatura de specialitate a sec. XIX-începutul sec. XX².

Denumirea de „urnă villanoviană” va fi preluată treptat și de alți arheologi. De la bun început, V. Pârvan precizează că „așa cum câmpia Banatului se deschide spre apus și râurile lui tot într-acolo curg, la fel s-au legat și raporturile de civilizație”³. Caracteristicile geografice ale acestei regiuni vor orienta legăturile culturale ale comunităților preistorice către vest, fapt ce determină Banatul să fie „o provincie tipică de civilizație mixtă illyro-thracică”⁴. În continuare, V. Pârvan arată că „forma caracteristică de „urnă funerară” întâlnită pretutindeni în Banat la începutul epocii fierului e cea «villanoviană»...”⁵. În pofida stadiului incipient al cercetării arheologice din Banat, autorul subliniază faptul că formele vestice întâlnite în Banat, deși înrudite cu ceramica pannonică, fac parte dintr-o familie separată⁶.

Conexiunile dintre purtătorii necropolelor de incinerare din arealul bazinului mijlociu al Dunării și nordul Balcanilor cu comunitățile epocii bronzului din nordul Italiei a generalizat utilizarea termenului de „villanova” într-o formă nuanțată, respectiv de „protovillanova”⁷.

¹ Medeleț-Toma 1997, 28, 53,76,79; Medaković 2008.

² Milleker 1905, 34-35; Milleker 1938, 166.

³ Pârvan 1982, 176.

⁴ Pârvan 1982, 176.

⁵ Pârvan 1982, 177.

⁶ Pârvan 1982, 232.

⁷ Patek 1961, 66-65, nota 91, cu bibliografia mai veche.

St. Foltiny, care a acordat o atenție deosebită necropolelor de incinerare din arealul nordic al Peninsulei Balcanice și a subliniat autonomia manifestărilor etno-culturale din estul Europei față de manifestările proto-villanova din nordul Italiei, a utilizat termenul de „pseudo-protovillanova”⁸.

2. Utilizarea denumirilor de „cultura Vatina”/„cultura Vrșac” și „cultura Gârla Mare”

Frecvent întâlnit în literatura arheologică de specialitate, termenul de „cultura Vatina” a inclus vremelnice și descoperiri aparținătoare Bronzului Târziu, respectiv culturii Cruceni-Belegiș.

O parte a terminologiei eronate utilizate și stadiul actual al cercetării se datorează primelor încadrări culturale ale necropolelor de incinerare de tip Cruceni-Belegiș în cadrul culturii Vatina. Aceste încadrări își au originea în asocierea greșită a necropolei de incinerare de tip Cruceni-Belegiș, descoperită la Vatina-*Bela Bara (Bele Vode)*, cu așezarea tipică culturii Vatina, pe care o suprapunea parțial.

B. Milleker estima că numai în hotarul localității Vatina au fost descoperite aprox. 400 de morminte de incinerare⁹. Cele mai multe dintre aceste morminte sunt situate în partea estică a localității, zonă în care a fost reperată și o așezare preistorică. Observația făcută de către B. Milleker, și anume că mormintele de incinerare sunt parțial situate în perimetrul așezării preistorice¹⁰ (stațiunea eponimă a culturii Vatina – n.n.) a fost preluată și de M. Wosinsky¹¹, pentru ca mai apoi să stea la baza atribuirii necropolelor de incinerare unei faze terminale a culturii/grupului Vatina¹².

Gordon V. Childe preia și el observațiile lui B. Milleker și include mormintele de incinerare descoperite la Vatina și Vrșac, precum și cele de la Surčin, în „câmpurile de urne” din bazinul mijlociu al Dunării, încadrându-le în Bronzul Mijlociu („Reinecke Period B”)¹³. Pe baza principalelor tipuri de vase descoperite în inventarul funerar al mormintelor, Gordon V. Childe distinge

⁸ Foltiny 1968, 333-339, cu bibliografia; Foltiny 1970, 5.

⁹ Milleker 1905, 60.

¹⁰ Milleker 1897, 126-128; Milleker 1905, 60, 67.

¹¹ Wosinsky 1904, 55.

¹² Garașanin 1954, 58-62; Garașanin 1959, 72, 75-82. Subiectul și istoricul cercetării este mai pe larg dezbătut la Gogâltan 2004, 83-84, nota 28.

¹³ Childe 1926, 153.

ulterior cinci grupe principale, „cultura Vatina” fiind atribuită grupei a patra¹⁴. Chiar dacă există diferențe considerabile între aceste grupuri, trăsăturile generale ale ceramicii și tipul obiectelor din bronz indică, în opinia lui G.V. Childe, contacte permanente¹⁵. Tot G. Childe va face, pe baza necropolelor de incinerare descoperite la Vrșac și Vatina, prima divizare a culturii Vatina din civilizația „câmpurilor de urne funerare”, etapele fiind asociate, pe baza analogiilor ceramice, cu straturile C și D din stratigrafiile de la Pecica și Tószeg. Astfel, necropola de incinerare de la Vrșac, pe baza inventarelor funerare bogate în obiecte din bronz, a fost considerată mai timpurie (stratul C), iar cea de la Vatina, mai săracă în obiecte din bronz, dar bogată în vase ceramice, mai târzie (stratul D)¹⁶.

Începând din a doua jumătate a sec. XX, se generalizează atribuirea descoperirilor din necropolele de incinerare, caracterizate prin decor incizat și pseudo-șnurat, unei faze târzii a culturii Vatina¹⁷, denumită succesiv ”Vattina-Vrșac”¹⁸ / ”Vatina-Vrșac”¹⁹, “Belegiš-Ilandža”²⁰, ”Vatina târzie (Belegiš I)”²¹, Vrșac târziu („Spätvrșac”)²², „Vatina-Belegiš” (a culturii Vatina în Srem și Slavonia)²³, „grupa Pecica-Vatina târzie”²⁴.

Nu au lipsit nici denumirile care definesc alte manifestări etno-culturale dar care sunt înrudite cu cultura Cruceni-Belegiš, un exemplu în acest sens fiind termenul de „Vîrșeț-Dubovaț târzii”²⁵ sau chiar „cultura Gârla Mare”²⁶.

¹⁴ Childe 1929, 262.

¹⁵ Childe 1929, 268, 287-290.

¹⁶ Childe 1929, 262.

¹⁷ Horedt 1967a, 17-20; Horedt 1967b, 147-148; Foltiny 1967, 49-71; Hänsel 1968, 133-134 și notele 6-7; Kiss 1998, 172, care, discutând relațiile estice ale culturii ceramicii incrustate din Transdanubia, include necropole Cruceni-Belegiš în cadrul culturii Vatina.

¹⁸ Todorović 1956, 60; Garašanin-Vinski-Gasparini 1971, 308.

¹⁹ Krstić 1962, 90-91.

²⁰ Garašanin 1973, vol. I, 324 și urm; vol. II, 403; Garašanin 1983a, 506.

²¹ Forenbaher 1988, 24, 26, 32; Forenbaher 1994, 58. Etapa a doua a acestei manifestări o denumește Belegiš II.

²² Foltiny 1985b, 264.

²³ Šimić 1987a, 22-23, faza Vatina-Belegiš (Belegiš I); Majnarić-Pandžić 1984, 88-89; Ložnjak 2001, 43.

²⁴ Foltiny 1968, 348-353; Kemenczei 1971, 53; László 1973, 597, 604-605.

²⁵ Balaguri 1990, 122.

²⁶ Nestor 1960, 109, 125; Hänsel 1976, 62.

Pe baza ornamentelor incizate și pseudo-șnurate specifice fazei I a necropolelor plane de incinerare din Banat și Srem (*Beograd-Karaburma*), o parte a descoperirilor din necropolele cunoscute vor fi atribuite culturii Gârla Mare²⁷, în timp ce vasele din etapa cronologică următoare, pe baza ornamentării, au fost incluse în ansamblul ceramicii canelate din perioada hallstattiană²⁸.

În prima jumătate a sec. XX, M. Grbić include mormintele de incinerare, în amestec cu artefacte de tip Vatina, într-o așa-numită „cultură Vršac”²⁹. Ulterior, cercetătorul sârb nuanțează termenul, utilizând denumirea de „Vatin-Vršac”/„Vršac-Ilandža”³⁰.

Într-o trecere în revistă a conexiunilor și paralelismelor existente între spațiul balcano-dunărean și lumea egeică și Anatolia, M. Grbić considera că individualitatea arealului nord-estic și sud-estic al Peninsulei Balcanice, manifestată deplin încă din perioada Bronzului Timpuriu, se continuă și în perioada Bronzului Mijlociu. Cultura Vatina, deja definitivată din punct de vedere al evoluției, indică clar faptul că *is not of Pannonian origin, since in the Pannonian Lowland it was only occasionally found and then at a later period*³¹, pentru ca mai apoi, prin expansiunea comunităților illyrice, ea să pătrundă dinspre vest și în Banat. Într-o etapă cronologică ulterioară, se dezvoltă *the Vršac type of pottery of the Late Bronze Age*/ „Vatin-Vršac”, la geneza căreia participă, în mod evident și elemente de tip „Dubovac-Žuto Brdo”³². Termenul de „cultură Vršac”, enunțat de M. Grbić încă din anul 1939³³, în acest studiu nu pare să fie un concept bine definit, dovadă fiind denumirile de „Vršac-Ilandža”, „ceramică de tip Vršac” sau „Vatin-Vršac” pe care cercetătorul sârb le folosește în mod alternativ³⁴.

²⁷ Nestor 1960, 109, 125; Hänsel 1976, 62.

²⁸ Hänsel 1976, 88-89, 91-96.

²⁹ Grbić 1939, 58, T.IIIb/14-16, în planșa cu materialele arheologice edificatoare figurează o amforă bitronconică cu toarte mari trase din buză, ornamentată deasupra cu protome, precum și un kantharos cu picior. Între materialele atribuite acesteia a fost inclusă și o amforetă, mai degrabă tipică culturii Vatina.

³⁰ Grbić 1957, 148-149.

³¹ Grbić 1957, 148.

³² Grbić 1957, 148.

³³ Grbić M., 1939, 58, T.IIIb/14-16.

³⁴ Grbić 1957, 148-149.

O altă denumire a fost cea de ”Vîrșaç-Cruceni”, utilizată de către Al. Vulpe, termen care nu s-a impus în literatura arheologică de specialitate³⁵.

Cu ocazia publicării unui amplu studiu privind problemele neoliticului și ale epocii bronzului din Serbia și Macedonia, M. Garašanin divizează evoluția culturii Vatina în două etape. Etapa timpurie a fost denumită „Pančevo-Omoljica”, iar cea târzie „Vatina-Vršac”, etapă în care au fost incluse și necropolele de incinerare de la Vatina, Vršac, Ilandža³⁶. Într-o periodizare ulterioară a culturii Vatina făcută în anul 1973, M. Garašanin va distinge trei faze distincte³⁷. Etapa cea mai timpurie a fost definită ca fiind faza Pančevo-Omoljica, urmată de faza Vatin-Vršac, ultima fiind faza „Vatina târzie”. În cadrul fazei „Vatina târzie” au fost incluse, parțial, necropolele de incinerare descoperite la Ilandža, Belegiš și Rospî Ćuprija³⁸. Periodizarea internă inițială a culturii Vatina va determina o serie de arheologi să diferențieze faza I a culturii Cruceni-Belegiš de faza a II-a și să le trateze ca pe două manifestări etno-culturale distincte³⁹. Reluând periodizarea internă a culturii Vatina din anul 1973, M. Garašanin definește mai precis faza a treia („Vatina târzie”) sub numele de „faza Belegiš-Ilandža”⁴⁰. Această fază se datează în sistemul modificat al lui Reinecke în Bz. C- început de Bz. D⁴¹.

Periodizarea propusă de M. Garašanin a fost preluată de către majoritatea arheologilor sârbi și continuă să fie utilizată și astăzi⁴². Oricum, realitățile arheologice l-au determinat pe M. Garašanin să accepte rezultatul cercetărilor arheologice în care cultura Cruceni-Belegiš este o entitate distinctă chiar dacă utilizează termenul de „Belegiš-Cruceni gruppe”⁴³.

³⁵ Vulpe 1974, 253.

³⁶ Garašanin 1954, 58-62; Garašanin 1959, 72, 75-82.

³⁷ Garašanin 1973, 328-329.

³⁸ Garašanin 1973, 324, 329, 331-333.

³⁹ Forenbaher 1994a, 53; Medović 1988-1989, 45-48; Bukvič 2000.

⁴⁰ Garašanin 1983a, 505-517, Garašanin 1983b, 669.

⁴¹ Garašanin 1983a, 509; La sfârșitul anilor '90, pe baza descoperirilor arheologice de la sud de Sava și Dunăre, M. Stojić a propus o nouă periodizare a culturii Vatina, periodizare care nu s-a impus în literatura arheologică de specialitate (Stojić 1998b, 92).

⁴² În sinteza lui R. Vasić, etapa Belegiš-Ilandža din periodizarea lui M. Garašanin apare ca „Vatin-Belegiš”, precizându-se că *Many archaeologists, however, are inclined to support Garašanin's attitude and consider the continuation of the Vatin culture through the Middle Bronze Age as correct.* (Vasić 2006, 449).

⁴³ Garašanin 1998, 12-14.

Termenul de „Vatina” este utilizat și de M. Zotović care atribuie mormintele de incinerare cu amfore kantharoides descoperite la Krstac–*Ivkovo brdo* (regiunea Dragačevo, Pomoravlje) culturii Vatina. În tabelul cronologic cu evoluția manifestărilor etno-culturale din Serbia, cercetătorul consideră că, în Voivodina, cultura „Periamoș” este urmată de Vattina I-III, Bronzul Târziu fiind caracterizat de *Urnenfelderkultur*⁴⁴. Cultura Cruceni-Belegiș este astfel divizată, etapa I atribuită culturii „Vatina” și faza a doua culturii câmpurilor de urne din Europa Centrală.

La sfârșitul lucrării sale privind încadrarea cronologică a descoperirilor de obiecte și depozite de bronzuri din bazinul carpatic, St. Foltiny prezintă extrem de lapidar încadrarea cronologică a principalelor culturi care au marcat evoluția epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului în acest spațiu. Adoptând sistemul cronologic elaborat de P. Reinecke pentru epoca bronzului din sudul Germaniei, St Foltiny atribuie grupul „Verseg-Vatina” unei faze a doua din etapa Bz. C, interval cronologic în care sunt resimțite influențele târzii ale culturii mormintelor tumulare. Faza târzie a grupei culturale Vatina (*Späte Phase der Vattina-kulturgruppe*) este integrată în etapa Bz. D₁ din sistemul cronologic modificat al lui P. Reinecke, fază care cuprinde, în mare parte, etapele Bz. D și Ha. A din sudul Germaniei⁴⁵.

Asocierea termenilor de Vatina și Vršac, pe baza necropolelor de incinerare de tip Cruceni-Belegiș descoperite în hotarul acestor localități, a determinat apariția altor denumiri precum cea de „Versec-Kubin”, particularitatea acestui termen fiind amplificată și de utilizarea vechii toponimii maghiare. În opinia lui I. Bóna, comunitățile Bronzului Mijlociu caracterizate de utilizarea ceramicii incrustate, sub presiunea culturii mormintelor tumulare (*Hügelgräberkultur*) din Europa Centrală, preiau controlul teritoriilor în care a evoluat cultura Vatina, însă populația autohtonă nu dispare ci se transformă într-o nouă cultură, respectiv cultura Versec-Kubin⁴⁶.

J. Alexander subordonează cultura Vatina unui grup Pančevo în cadrul căruia ritual de înmormântare a fost incinerarea, urnele mormintelor fiind asemănătoare cu cele ale culturii Gârla Mare și Verbicioara⁴⁷. Mormintele din faza I a necropolelor de la Belegiș și Surčin sunt atribuite culturii Bijelo

⁴⁴ Zotović 1985, 55.

⁴⁵ Foltiny 1955, 125,

⁴⁶ Bóna 1975a, 190-191.

⁴⁷ Alexander 1972, 78-82.

Brdo⁴⁸. În Bronzul târziu, este subliniată evoluția neîntreruptă a necropolelor de incinerare, grupurile Dubovac, Vršac, Žuto Brdo și Vatina fiind subscrise unei culturi panonice (*Pannonian Culture*)⁴⁹. Ambiguitatea terminologiei este subliniată și de încadrarea culturii Vatina în ceea ce J. Alexander numește „Vatina-Dubovac/Gârla Mare complex”⁵⁰.

T. Kemenczei a considerat că grupa Hajdúbagos, încadrată cronologic la sfârșitul Bronzului Mijlociu, face parte din cultura mormintelor tumulare (HGK), evidențiindu-se legăturile strânse ale acesteia cu „cultura Vatina”⁵¹. În sprijinul acestei afirmații vine o „urnă” descoperită la Vatina care, din punct de vedere tipologic, este foarte apropiat de cele caracteristice grupei Hajdúbagos. Amfora („urnă”) bitronconică, sveltă, apare ilustrată la studiul lui B. Gavela privind determinarea etnică și cronologică a ceramicii panonice din regiunea bazinului mijlociu al Dunării⁵². Pe de altă parte, în arealul acestei grupe tumulare a fost descoperită o „urnă” care provine din arealul „culturii Vatina”⁵³. În studiile și cărțile ulterioare, T. Kemenczei va renunța la termenul de cultura Vatina, adoptând termenii de „grupa Pecica-Vatina târzie”⁵⁴, „cultura Pécska-Belegiš”/„cultura Pécska-(Pecica)-Belegiš”⁵⁵ și „cultura Belegiš-Cruceni”, unde descoperirile de la Bobda și Susani sunt tratate distinct⁵⁶.

VI. Dumitrescu distinge în cadrul marelui complex cultural al câmpurilor de „urne funerare”⁵⁷ mai multe grupuri culturale care, pe lângă numeroasele elemente comune, prezintă și unele particularități evidente. Aceste grupuri au fost definite ca „Vatina-Bjelo Brdo-Vîrșeț”, „Gîrla Mare-Cârna” și „Kličevac-Dubovac”, putând fi introduse într-un mare grup sud-estic sau iugoslavo-român⁵⁸.

⁴⁸ Alexander 1972, 80.

⁴⁹ Alexander 1972, 88.

⁵⁰ Alexander 1972, 82.

⁵¹ Kemenczei 1963, 184-185.

⁵² Gavela 1953, 62, Pl.II/7; Kemenczei 1963, 185

⁵³ Kemenczei 1963, 185.

⁵⁴ Kemenczei 1971, 53.

⁵⁵ Kemenczei 1982, 310, 314; Kemenczei 1984, 31, 61, 64, 73.

⁵⁶ Kemenczei 1991, 36, 38, 44.

⁵⁷ Utilizarea termenul de „urnă funerară” este un pleonasm care s-a perpetuat în literatura de specialitate (Dumitrescu *et alii* 1983, 194). În cadrul ritualului, alături de amforele care sunt cunoscute drept urne, cu același rol au fost folosite și vasele-sac, vasele-cuptor (*pyraunos*) precum și cănițele.

⁵⁸ Dumitrescu 1960, 19.

Într-o altă scurtă sinteză privind siturile arheologice preistorice de pe teritoriul României, Vl. Dumitrescu consideră că pe fondul genetic mai vechi de tip Kostolac și Vučedol din nord-estul fostei Iugoslavii ia naștere cultura Vatina, cultură care va fi strâns legată de marele grup al câmpurilor de urne de pe cursul mijlociu și, parțial, inferior al Dunării, „constituind chiar o etapă inițială”⁵⁹.

Aceeași opinie o are și Al. Vulpe care consideră că aspectul „Vîrșeț-Cruceni” este o fază târzie a culturii Vatina⁶⁰.

În urma analizei materialului ceramic și a artefactelor descoperite în necropolele de incinerare de la Cruceni și Bobda, K. Horedt distinge mai multe etape de evoluție (Cruceni I și II, respectiv Bobda I și II). În urma acestei periodizări interne a celor două necropole, faza I a necropolei de la Cruceni (etapa Cruceni I) este atribuită culturii Vatina, iar faza a II-a încadrată într-o etapă mai târzie a ”bronzului evoluat”, etapă în care se resimte influența ceramicii tumulare. Într-o perspectivă mai amplă în ceea ce privește relația dintre cele două necropole, K. Horedt sublinia că, dincolo de unele deosebiri de ordin cultural, există un anumit sincronism între etapa a doua a evoluției necropolei de la Cruceni (Cruceni II) și prima etapă a necropolei de la Bobda (Bobda I)⁶¹.

O. Radu, publicând cele 26 de morminte de incinerare descoperite în anul 1968, atribuie prima fază a necropolei de la Cruceni (Cruceni I) unei etape în care există puternice tradiții ale culturii Vatina, iar faza a doua a necropolei de la Cruceni (Cruceni II) ”în orizontul canelat ce caracterizează, în general, începutul Hallstattului timpuriu în vestul României”⁶².

Cercetările arheologice de la Susani - *Gramurada lui Ticu* au relevat un complex cu caracter funerar sau ritual (probabil sanctuar), numărul mare de vase ceramice descoperite aici fiind un excelent reper pentru ilustrarea perioadei de tranziție de la epoca bronzului la epoca fierului⁶³. I. Stratan și Al. Vulpe, analizând materialul ceramic descoperit în acest tumul, trec în revistă și principalele descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului, în zona de câmpie a Banatului. În opinia celor doi autori, atât decorul, cât și forma

⁵⁹ Condurachi *et alii* 1972, 22.

⁶⁰ Vulpe 1974, 253.

⁶¹ Horedt 1967a, 17-20; Horedt 1967b, 147-149.

⁶² Radu 1973, 506-507

⁶³ Stratan-Vulpe 1977, 28-60.

unora dintre vasele de la Susani vădesc o strânsă legătură cu culturile Vatina și Gârla Mare, fapt ce face plauzibil ca necropolele de incinerare de la Cruceni, Ilandža, Belegiš, Vršac, Livezile/Tolvădia să reprezinte stadiul final al acestui „complex cultural”⁶⁴.

Într-un studiu mai vechi, A. Laszló considera că unele elemente de tip Vatina Gârla Mare, integrate în cultura Piliny, vor fi transmise și culturii Gáva, cultură care va avea un schimb de influențe cu „grupa Pecica-Vatina târzie”⁶⁵.

Generalizarea termenului de „cultură Vatina” în definierea manifestărilor etno-culturale din Banat din a doua jumătate a mileniului II a.Chr. o întâlnim și la S. Morintz, care, într-o primă etapă, a considerat că „în vestul României, respectiv Crișana și Banat, culturile Otomani și Vatina și parțial culturile Wietenberg (în vestul podișului Transilvaniei) și Gârla Mare (în zona Porților de Fier) își continuă evoluția și în perioada târzie a epocii bronzului, în formele lor tradiționale”. Pătrunderea culturii mormintelor tumulare (*Hügelgräberkultur*) către est a determinat preluarea de către „cultura Vatina”, în perioada târzie a epocii bronzului, a unor elemente caracteristice acestei culturi⁶⁶. Ulterior, S. Morintz va redefini termenul în forma pe care arheologia românească o utilizează și astăzi.

Opinia lui M. Garașanin va fi preluată și de D. Garașanin care plasează descoperirile din necropolele de la Ilandža, Belegiš-*Stojiča Gumno* într-o perioadă care face tranziția către etapa finală a epocii bronzului⁶⁷.

K. Vinski-Gasparini consideră că debutul Bronzului Recent în regiunea cuprinsă între Sava, Drava și Dunăre este ilustrat de mormântul M.3 de la Ilandža și de stratigrafia așezării de la Hrtkovci-*Gomolava* (tranziția de la Bz. C la Bz. D în sistemul cronologic al lui P. Reinecke). Fazei I a Bronzului Recent îi sunt atribuite necropolele de la Surčin, Ilandža și Belegiš, care prezintă *certaines caractéristiques des groupes de Vatin et de Dubovac-Žuto Brdo (...)*. Urnele pseudo-protovillanoviene de la sfârșitul fazei I a Bronzului Recent, în opinia cercetătoarei, sunt de tip Bayerdorf-Velatic⁶⁸.

Uneori, elementele considerate a fi caracteristice culturii Cruceni-Belegiš sunt menționate sub alte terminologii, care ar putea conduce spre

⁶⁴ Stratan-Vulpe 1977, 31, nota 7, 54.

⁶⁵ László 1973, 596-597, 604-605.

⁶⁶ Morintz 1974, 897.

⁶⁷ Garașanin-Vinski-Gasparini 1971, 308.

⁶⁸ Garașanin-Vinski-Gasparini 1971, 315-316.

false interpretări sau polemici inutile. E. A. Balaguri consideră că la formarea culturii Gáva participă și elemente „Vîrșeț-Dubovaț târzie”⁶⁹ fără a menționa dacă este vorba de descoperirile de ceramică incrustată descoperită la Dubovac sau de cea de tip Cruceni-Belegiș, faza a II-a.

O opinie asemănătoare cu cea a lui M. Garašanin o are și S. Dimitrijević care, analizând descoperirile arheologice din arealul localității Vinkovci, utilizează pentru faza I a culturii Cruceni-Belegiș termenul de „orizontul Belegiș a culturii Vatina”⁷⁰. În paralel cu termenul de „tip Tolvădia”⁷¹, N. Majnarić-Pandžić utilizează și pe cel de „faza Vatin-Belegiș” a culturii Vatina⁷².

Termenul de „fază Vatin-Belegiș” a culturii Vatina apare și în literatura arheologică maghiară, fiind utilizat de Sz. Honti în prezentarea transformărilor culturale de la sfârșitul Bronzului Mijlociu în regiunea Somogy⁷³.

J. Šimić consideră că în faza finală a culturii Vatina („Vatin-Belegiș-Phase”) are loc geneza grupei Belegiș (Belegiș I) a cărei maximă dezvoltare va avea loc la sfârșitul epocii bronzului⁷⁴.

S. Forenbaher, într-o succintă serie tipologică a amforelor („urnelor”) de tip „pseudoprotovillanova”, face distincție între etapele de evoluție a culturii Cruceni-Belegiș. În opinia lui, la Beograd-*Karaburma* se întâlnesc două orizonturi, unul mai timpuriu aparținând culturii Vatina târzie (sau Belegiș I), iar cel de-al doilea orizontului Belegiș II⁷⁵. Aceeași diferențiere o face în prezentarea siturilor atribuite „grupului Belegiș II” în Slavonia Orientală, considerând că nivelul cu fragmente ceramice de tip Vatina târzie de la Dalj - *Livadice* și Klisa – *Ekonomija* este urmat de unul cu fragmente ceramice caracteristice grupului Belegiș II⁷⁶.

Termenul de *Vatin-Belegiș phase of the developed Vatin Culture of the Middle Bronze Age* îl regăsim și la M. Dizdar, datarea cronologică aferentă subliniind suficient de mult nu numai eroarea definirii culturale, dar și

⁶⁹ Balaguri 1990, 122.

⁷⁰ Dimitrijević 1979, 142, 209.

⁷¹ Majnarić-Pandžić 1990, 50, 54.

⁷² Majnarić-Pandžić 1981, 47; Majnarić-Pandžić 1984, 79-81, 89.

⁷³ Honti 1994, 173, 176-177, 179.

⁷⁴ Šimić 2008, 52.

⁷⁵ Forenbaher 1988, 26.

⁷⁶ Forenbaher 1991, 67, nr. 3, 68-69, în cazul sitului de la Dalj-*Livadice* echivalează eronat termenii de „Vatina târzie” cu „Belegiș II”.

momentul de debut al culturii Cruceni-Belegiș. În concepția arheologului croat, faza finală a culturii Vatina (faza Vatin-Belegiș) se transformă la sfârșitul Bronzului Mijlociu, în cultura Belegiș II⁷⁷. Fragmentele ceramice ornamentate cu incizii și șnur fals (*Litzen*), descoperite la Vinkovci-*Duga ulica 23*, au fost atribuite de către M. Dizdar aceleiași faze târzii a variantei sirmio-slavone a culturii Vatina în timp ce cele ornamentate cu caneluri, unei manifestări etno-culturale distincte, respectiv, grupului Belegiș II⁷⁸.

Existența unei etape târzii a culturii Vatina, caracterizată de ornamente de tip *Litzen*, este susținută și de Z. Marković care consideră că după etapa Bz. B₁ a sistemului cronologic modificat al lui P. Reinecke, cultura ceramicii șnurate (*Litzen-pottery Culture*) se transformă în *Vatina-Belegiș phase of the Slavonian-Sirmian variant of the Vatina Culture*⁷⁹.

Același termen de „fază Vatin-Belegiș a variantei sirmio-slavone a culturii Vatina” (*Vatin-Belegiș phase of the Slavonia-Srijem Vatin culture*) este utilizată de D. Ložnjak, faza a II-a a culturii Cruceni-Belegiș fiind considerată o cultură distinctă (*Belegiș II culture*) care înlocuiește faza finală a culturii Vatina⁸⁰.

În final, trebuie menționată și succinta prezentare a necropolei de la Cruceni de către G. Tončeva, care cu ocazia rediscutării unor probleme de cronologie a Hallstattului timpuriu pe teritoriul Bulgariei, atribuie urnele caracteristice fazei I a culturii Cruceni-Belegiș culturilor „Vatina-Pecica-Cârna-Gârla Mare” în timp ce urnele tipice fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiș sunt atribuite culturii Gáva⁸¹.

3. Utilizarea termenului de „câmpuri de urne”

G. V. Childe este unul dintre cercetătorii care au considerat cu fermitate că necropolele de incinerare din Banat, incluse într-o „cultură Vatina” care se caracterizează prin necropole de incinerare (și, mai rar, de inhumație⁸²) fac parte din civilizația câmpurilor de urne din Ungaria⁸³.

⁷⁷ Dizdar 1999, 31-32

⁷⁸ Dizdar 1996, 26-27.

⁷⁹ Marković 2003, 134.

⁸⁰ Ložnjak 2001, 43.

⁸¹ Tončeva 1980a, 31.

⁸² Childe 1929, 266-267.

⁸³ Childe 1929, 268, 287-290.

Cercetările arheologice de la Rospri Ćuprija au dezvelit o necropolă de încinerare atribuită de J. Todorović ceramicii pannoniene care face parte din cultura câmpurilor de urne (*civilisation Urnenfelder*). O parte a mormintelor de încinerare sunt încadrate în grupul Vatin-Vršac din perioada mijlocie a epocii bronzului, iar o altă parte în grupul Dubovac-Žuto Brdo (urnele canelate sunt atribuite Hallstattului)⁸⁴.

N. Tasić, într-o primă etapă, utilizează termenul de „cultura câmpurilor de urne cu suprafață plană”, termen care este însă abandonat ca urmare a confuziei legate de utilizarea termenului de *Urnenfelderkultur/Urnfield Culture* pentru manifestările etno-culturale din Europa Centrală⁸⁵.

Termenul de „câmpuri de urne” pare să fie edificator pentru M. Garašanin care denuște etapa a doua a necropolelor de încinerare de la Belegiș, Ilandža și Cruceni cu termenul de *vojvođanska grupa prelaznog* perioada care ar corespunde începutului primei epoci a fierului⁸⁶.

Cu prilejul organizării unei expoziții privind epoca bronzului în Serbia, D. Garašanin subliniază existența unor legături între „grupul Paraćin” și populația din Banat din perioada „câmpurilor de urne”⁸⁷.

Așa cum am precizat și în rândurile de mai sus, M. Zotović împarte cultura Cruceni-Belegiș în două manifestări distincte, etapa I fiind atribuită culturii Vatina III și faza a doua culturii câmpurilor de urne din Europa Centrală⁸⁸.

O opinie asemănătoare are și V. Furmánek care, într-o scurtă sinteză privind perioada câmpurilor de urne în bazinul Dunării, consideră că, în Voivodina, după sfârșitul culturii Belegiș I din Bronzul Mijlociu, urmează culturile Csorva, Gáva și Belegiș II, toate incluse de cercetător în culturile câmpurilor de urne funerare⁸⁹.

Fl. Medeleț, într-o succintă trecere în revistă a observațiilor privind ritul și ritualul funerar al purtătorilor culturii Cruceni-Belegiș în Banat, utilizează și

---

⁸⁴ Todorović 1956, 60-61.

⁸⁵ Tasić 1962a, 127.

⁸⁶ Garašanin 1973, 409, 407 (în tabelul de la p. 392 este trecut „*Urnenfelderkultur*”); Garašanin 1983b, 668-669.

⁸⁷ Garašanin 1972, 33.

⁸⁸ Zotović 1985, 55.

⁸⁹ Furmánek 1996, 129.

termenul de „câmpuri de urne funerare”, atribuind necropolele de incinerare din Banat tracilor nordici timpurii din nordul Dunării mijlocii⁹⁰.

Chiar dacă D. Anđelić acceptă termenul de „grupă Belegiș I” pentru o serie de artefacte ceramice descoperite la Kuzmin-*Bregovi-Atovaci*, pentru cele care ar fi firesc să fie atribuite „grupeii” Belegiș II utilizează termenul de „cultura câmpurilor de urne” (*Urnfield Culture*), câteva fragmente ceramice fiind atribuite culturii Gáva⁹¹.

F. Falkenstein, într-un studiu privind posibilitatea existenței unei catastrofe naturale la sfârșitul mileniului II a.Chr., consideră că întreaga arie a „culturii câmpurilor de urne” (*Urnfelderkultur*) a fost afectată de o răcire climată, provocată, probabil, de erupția vulcanului Hekla din Islanda, în jurul anului 1159 a.Chr. În discuția privind limitele estice și sud-estice ale arealului cultural al „câmpurilor de urne funerare”, F. Falkenstein include în arealul acestui complex cultural și grupurile Csorva, Belegiș II și cele de tip Chișinău-Corlăteni⁹².

Chiar dacă ipoteza existenței unei catastrofe naturale care a afectat Europa din perioada „câmpurilor de urne” îmi pare extrem de plauzibilă, trebuie să subliniez faptul că există unele mici detalii care trebuie luate în considerare în ceea ce privește atribuirea fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiș și a manifestării înrudite, respectiv cultura Chișinău-Corlăteni din nord-estul Moldovei, ariei culturale a „câmpurilor de urne” din Europa Centrală.

O abordare relativ inedită, atât din punct de vedere al terminologiei utilizate, dar și al scenariului istoric propus, se regăsește în studiul publicat relativ recent de către G. Simion. Într-o nouă perspectivă asupra raporturilor culturale existente între civilizația epocii fierului din nordul Italiei și cele din regiunea carpato-dunăreană, autorul consideră că purtătorii câmpurilor de urne (*Champs d'Urnes*) din Europa Centrală pătrund pe teritoriul actual al României dinspre est, urmând două culoare geografice. Unul din grupurile culturale, pornit din Câmpia Pannonică, a pătruns în Transilvania prin nord-est, bazinul Tisei, urmând valea Lăpușului⁹³, în timp ce al doilea grup, înrudit cu primul, va pătrunde în Banat urmând cursul Dunării și al afluenților acestuia unde apare un orizont cultural nou care, în pofida asemănărilor, este totuși

⁹⁰ Medeleț 1995, 289, 302; Medeleț 1996, 231, 244.

⁹¹ Anđelić 1995b, 80-81.

⁹² Falkenstein 1997, 553, 554-555.

⁹³ Simion 2002, 71.

diferit de cultura Gáva din nord-vestul României⁹⁴. Enunțând lapidar existența unor studii recente privind sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului pe teritoriul Banatului, G. Simion utilizează, pentru definirea comunităților locale, termenul de *groupes Cruceni, Belegiș et Sântana*, care constituie o cultură asemănătoare culturii Gáva. Fără a denumi această cultură, autorul consideră că necropolele de la Belegiș, Cruceni II, Bobda I, Sântana I, Timișoara-*Fratelia* Voitec și Peciu Nou sunt *du type* «*Champs d'Urnes*». Descoperirile de la Susani, atribuite aceluiași complex cultural, conțin germele unei noi culturi, caracteristice primei epoci a fierului. În drumul lor către est, pe valea râului Bega, purtătorii acestei viitoare culturi vor pune capăt manifestărilor etno-culturale specifice epocii bronzului⁹⁵.

Ambiguitatea derivată din utilizarea termenilor de „grup” pentru necropolele eponime Cruceni și Belegiș și pe cel de „cultură” pentru regionalizările de la sfârșitul evoluției culturii Cruceni-Belegiș (*les cultures du type Bobda II-Belegiș II*)⁹⁶, este completată de separarea fazelor distincte de evoluție surprinse în aceste necropole, în grupuri culturale (sau grupe ale culturii) distincte. Pe baza înșiruirii de necropole pe care autorul le înscrie în cultura câmpurilor de urne din Europa Centrală, apare o inexplicabilă eroare de sincronizare a etapelor Cruceni II și Bobda I din evoluția acestor necropole cu întregul parcurs al necropolei de la Belegiș.

În ceea ce privește apariția grupului Susani, strâns înrudit cu comunitățile necropolelor de la Cruceni și Belegiș-*Stojića gumno*, este deja vehiculată în literatura de specialitate (citată, de altfel) ipoteza extrem de plauzibilă a pătrunderii dinspre nord, pe valea Mureșului, a unor elemente tipice grupului cultural Igrîța⁹⁷. Pe de altă parte, evoluția în paralel a etapelor Belegiș II, Cruceni II și Bobda I exclude orice sincronism cronologic care a stat la baza utilizării termenului „Bobda II-Belegiș II” care a migrat în Moldova, prin Carpații Orientali. Nu mai insist asupra scenariului deja mai sus menționat, în care purtătorii grupului cultural Susani, în marșul lor către est, în paralel cu purtătorii „culturilor Bobda II-Belegiș II”, pun capăt culturilor epocii bronzului din arealul intracarpatic⁹⁸.

---

⁹⁴ Simion 2002, 73-74, 76.

⁹⁵ Simion 2002, 73.

⁹⁶ Simion 2002, 74.

⁹⁷ Gumă 1993, 166-168; Gumă 1997, 65-66.

⁹⁸ Simion 2002, 73-74.

Totodată, trebuie subliniată și inadvertența cronologică esențială: cultura Cruceni-Belegiș se naște în sud-estul Europei cu mult înaintea complexului cultural al câmpurilor de urne din Europa Centrală, astfel că originea acestei manifestări etno-culturale trebuie căutată în fondul local de tip Vatina, pe care s-au grefat elementele de tip Szeremle, *Litzen* și influențe ale culturii mormintelor tumulare (*Hügelgräberkultur*) din Câmpia Pannonică.

Arealul ocupat de grupul cultural Csorva, născut pe fond tumular târziu și cu puternice influențe din zona Europei Centrale (în opinia mea, și din arealul culturii Cruceni-Belegiș), poate fi considerat limita sudică a complexului cultural din Europa Centrală. Evoluția organică a culturii Cruceni-Belegiș pledează pentru o manifestare etno-culturală distinctă care a apărut cu mult înainte de complexul cultural al câmpurilor de urne din Europa Centrală. Încorporarea etapei a doua a acestei culturi (Cruceni-Belegiș II) în complexul *Urnenfelderkultur/Urnfild Culture* din Europa Centrală sugerează două manifestări etno-culturale diferite, fapt care nu corespunde evidențelor arheologice.

Apariția culturii Chișinău-Corlăteni ca urmare a aportului direct al purtătorilor culturii Cruceni-Belegiș, faza a II-a (fără a nega însă influențele culturii Gáva), restrânge, în opinia mea, arealul estic al complexului cultural al „câmpurilor de urne” din Europa Centrală.

4. Utilizarea termenului de „Tolvădia”

Analiza materialului ceramic de la Livezile (fosta Tolvădia, jud. Timiș) de către A. Mozsolics a determinat-o pe cercetătoare maghiară să utilizeze termenul de ceramică de tip „Tolvădia”⁹⁹, termen care va fi utilizat, inițial, și de M. Garașanin¹⁰⁰.

Termenul de „Tolvădia” se perpetuează până către sfârșitul secolului XX. St. Foltiny folosește, alături de mai recenta denumire Cruceni-Belegiș, și termenul de ”tip Tolvădia”¹⁰¹.

---

⁹⁹ Mozsolics 1942, 48-50; Mozsolics 1943, 40.

¹⁰⁰ Garașanin 1959, 79, 82.

¹⁰¹ Foltiny 1983, 172; Foltiny 1985a, 119, însă începând cu acest studiu utilizează termenul de „Bobda-Belegiș.Kultur”; Foltiny 1987, 79.

Aceeași denumire a fost utilizată și de către cercetătorii maghiari Lőrinczi G. și Trogmayer O.¹⁰², precum și de N. Majnarić-Pandžić¹⁰³, acest termen fiind, treptat, abandonat¹⁰⁴.

5. Utilizarea termenului de „grupa Belegiš” sau „grup cultural Belegiš”

După ce a abandonat termenul de „cultura câmpurilor de urne cu suprafață plană”, într-un studiu în care definește cultura Vinkovci, N. Tasić menționează existența grupelor Belegiš I și Belegiš II¹⁰⁵. Acești termeni se vor păstra în literatura arheologică de specialitate¹⁰⁶ fie ca o noțiune definitorie a unui fenomen etno-cultural de la sfârșitul epocii bronzului, fie ca etape distincte în cadrul culturii Belegiš.

Chiar dacă utilizarea termenului de „grup Belegiš” a fost o soluție pentru a defini necropolele plane de incinerare din Banat, Srem, Bačka și Slavonia Orientală, utilizarea acestui termen după definirea culturii Cruceni-Belegiš a condus, inevitabil, spre interpretări și încadrări cronologice discutabile.

Ca urmare a periodizării interne a acestei culturi¹⁰⁷, cele două etape majore au fost utilizate de către unii cercetători în mod independent una de alta, astfel că, alături de eronatul termen de „grup Belegiš I” și „grup Belegiš II”¹⁰⁸ s-a ajuns la cel de „cultura Belegiš I” și „cultura Belegiš II”¹⁰⁹.

¹⁰² Lőrinczi-Trogmayer 1995, 61.

¹⁰³ Majnarić-Pandžić 1990, 50, 54.

¹⁰⁴ Bóna 1994, 17, pe harta cu răspândirea manifestărilor etno-culturale de la sfârșitul Bronzului Mijlociu III, bazinul mijlociu al Dunării este ocupat de „culture de Szeremle-Vattina-Tolvádia-Belegiš-Cruceni”.

¹⁰⁵ Tasić 1968, 23. Inițial, acest termen a desemnat două faze al aceleiași manifestări etno-culturale. Ulterior, a fost preluat și deformat, denumirea de grupe sugerând manifestări etno-culturale distincte; Tasić 1971, 33.

¹⁰⁶ Brukner 1971, 175-176; 972, 102, 106-112, 114-115, abb. 2; Tasić 1974, 461-462; Medović 1978, 40-41; Stojić 1986, 119-120; Pădureanu 1987-1988, 508; Waterbolk 1988, 120; Šimić 1992, 31-34; 36; 38-39; Anđelić 1995a 14-15; Anđelić 1995a, Della Casa 1995, 75; 80-81; Boroffka 1997, 572, nr. 8; *Muzej Vojvodine...*, 1997, 44, 49-50, 59, unde alături de termenul de „grup Belegiš” sunt utilizați și cei de „cultură Belegiš” și „Belegiš II-Gava”; Šimić 2001, 41

¹⁰⁷ Tasić 1974, 462-464; Tasić 1984a, 33-44.

¹⁰⁸ Vinski-Gasparini 1983a, 555; Forenbaher 1988, 29, 33-34; Forenbaher 1990, 65-66; Forenbaher 1994b, 310; Levički 1994, 58, 83, 90, 93, 99, 103, 152-153; Anđelić 1995a, 14; Gačić 1995, 54-55; Falkenstein 1997, 553.

¹⁰⁹ Petrović 1986, 32-34; Levički 1994, 82-83, 153; Tasić 1995a, 203; Boroffka 1997,

O astfel de abordare o are și Pr. Medović, care o denumește distinct prima etapă a culturii Cruceni-Belegiș cu termenul de „grup Belegiș”¹¹⁰.

Utilizarea termenului de grup cultural la o serie de arheologi pare să acopere și ceea ce alți specialiști înțeleg prin cultură.

M. Stojić, în studiile privind epoca bronzului și începutul primei epoci a fierului din zona de confluență a Dunării Mijlocii cu Morava, oscilează între termenul de „grup”¹¹¹, „grup cultural”¹¹² și „cultură”¹¹³.

M. Stojić consideră că apariția grupului cultural Belegiș (Belegiș I) are loc la sfârșitul Bronzului Mijlociu, în arealul care, în etapele istorice anterioare, a aparținut culturii Vinkovci. Pandantul grupului Belegiș, în bazinul Moravei, a fost grupul cultural Paraćin (Paraćin I). În aval de confluența Dunării cu Sava, ceva mai devreme s-a format grupul cultural Žuto Brdo. Pe fondul dezintegrării culturii Vatina, grupurile culturale menționate se întrepătrund, eveniment care marchează sfârșitul epocii bronzului și începutul unei perioade de tranziție spre epoca fierului (Fier I, după periodizarea propusă de autor)¹¹⁴. Utilizarea termenului de „grup cultural” și pentru culturile Vatina și Vinkovci, sugerează faptul că, pentru autor, termenul de „cultură” și „grup cultural” nu are valori semantice diferite. Apariția grupului cultural Belegiș II, în opinia lui M. Stojić, este însă o manifestare etno-culturală distinctă, puternic influențată de cultura Gáva, influențe care se resimt și pe valea Moravei¹¹⁵. Această diferențiere este evidentă și în alte articole în care se utilizează termenul de *culture du cours moyen du Danube (Belegiș II)*¹¹⁶.

Termenul de „grup cultural Belegiș” este utilizat și la explicarea consecințelor pătrunderii purtătorilor ceramicii incrustate cu alb din Transdanubia care au pavat drumul formării grupurilor culturale Žuto Brdo și Belegiș¹¹⁷.

570, nr. 8; Jacanović 2000, 50-51; Iskra-Janošić 2001, 31, 34; P. Fischl *et alii* 2001, 86-87; Potrebnica-Dizdar 2002, 91; Uzelac 2002b, 50-52, 56; Przybyła 2005, 231-232.

¹¹⁰ Medović 1992, 22.

¹¹¹ Stojić 2004, 360, 400

¹¹² Stojić 1998b, 90, 92.

¹¹³ Stojić 1996, 251, 254, „culture du cours moyen du Danube (Belegiș II)”; Stojić-Jocić 2006, 263, 269, 290.

¹¹⁴ Stojić 1995, 25.

¹¹⁵ Stojić 1995, 25-27.

¹¹⁶ Stojić 1996, 251, 254; Stojić 1998a, 140.

¹¹⁷ Stojić 1998a, 140.

Cu ocazia trecerii în revistă a diferențelor existente în repertoriul de forme și ornamente ale ceramicii caracteristice începutului primei epoci a fierului de pe cursul mijlociu al Dunării și de pe Valea Moravei, M. Stojić revine asupra terminologiei și, de această dată, utilizează termenul de „grup Belegiš I” și „grup Belegiš II”¹¹⁸, pentru ca mai apoi, într-o analiză privind caracteristicile grupului cultural Brnjaca, să utilizeze termenul de „grup cultural” Belegiš¹¹⁹.

În prezentarea descoperirilor de pe Valea Moravei, M. Stojić și M. Jocić, utilizează atât termenul de „cultura Belegiš I-II”, cât și cel de „grupă Belegiš I”¹²⁰. Aș fi tentat să consider că cei doi arheologi utilizează termenul de grupă pentru a defini fazele de evoluție ale acestei culturi, însă ambiguitatea este menținută de termenul „Belegiš II-Gáva”, utilizat în alternanță cu cel de „grup Belegiš”¹²¹.

Multitudinea de termeni utilizați de M. Stojić, dincolo de inducerea unei ambiguități în definirea culturii Cruceni-Belegiš, ridică problema unor sincronisme culturale și cronologice extrem de discutabile. Divizarea internă a culturii în două manifestări etno-culturale distincte, având ca argument modificările în tehnica de ornamentare a ceramicii, nu corespunde realităților arheologice. „Conviețuirea” canelurii cu incizia și ornamentul pseudo-șnurat, în etapa a doua de evoluție a acestei culturi, a fost deja menționată în literatura arheologică de specialitate¹²². Această observație a fost întărită și de cercetările arheologice efectuate în așezările culturii Cruceni-Belegiš din Banatul românesc (*Timișoara-Fratelia*, *Foeni-Gomila Lupului II*, *Detă-Dudărie*, *Giroc-Fratelia*),

Într-un volum dedicat cercetărilor arheologice de salvare de pe autostrada care traversează regiunea Srem, o parte din materialele arheologice descoperite la *Kuzmin-Bregovi-Atovac* sunt atribuite Bronzului Mijlociu, respectiv fazei timpurii a grupului Belegiš (Belegiš I), datarea lor fiind făcută în sec. XVI-XV a.Chr. Bronzului târziu, respectiv sec. XII-XI a.Chr., îi este atribuită o groapă cu un diametru de 2,14 m și 0,88 m adâncime, care se datează în sec. XII-XI a.Chr. (Ha.A). Fragmentele ceramice descoperite în

¹¹⁸ Stojić 2004, 360, 400

¹¹⁹ Stojić 2006, 78-79.

¹²⁰ Stojić-Jocić 2006, 263, 269, 290.

¹²¹ Stojić-Jocić 2006, 269, 290.

¹²² Morintz 1978, 44; Gumă 1993, 151.

acest complex arheologic aparțin, din punctul de vedere al lui D. Anđelić, în marea lor majoritate, culturii câmpurilor de urne funerare din Europa Centrală (*Urnfield Culture*) și doar câteva dintre acestea pot fi atribuite culturii Gáva (sic!)¹²³.

Această utilizare simultană a termenelor de „grup” și „cultură” o întâlnim și în articolele Sn. Marinković care atribuie un mormânt de inhumație deranjat descoperit la Novo Mileševo-*Mali Akać* „culturii Belegiš I”¹²⁴ în timp ce fragmentele ceramice decorate cu șnur fals și caneluri descoperite la *Klek-Kudejara* sunt încadrate într-o fază mai veche, respectiv una mai recentă a „grupului Belegiš”¹²⁵.

Chiar dacă pentru unii arheologi utilizarea denumirilor de „grup Belegiš I” și „grup Belegiš II” nu a însemnat și divizarea culturii¹²⁶, existența acestei terminologii a determinat abordarea distinctă a acestora, cu neconcordanțele cronologice de rigoare¹²⁷.

6. Utilizarea termenului de „Belegiš” în asociere cu alte stațiuni arheologice

Intensificarea evidentă a contactelor economice din Bronzul mijlociu a fost dublată și de contactele culturale. Astfel, influențele reciproce, resimțite și în fabricarea și ornamentarea ceramicii, determină utilizarea unor denumiri care încearcă să acopere spații cât mai largi.

K. Vinski-Gasparini include necropolele plane de incineratie de la Surčin, Belegiš, Beograd-Karaburma, Ilandža, într-un așa-numit ”grup cultural Surčin” sau ”Surčin-Belegiš”¹²⁸.

M. Garašanin se numără printre cei care abordează analitic problema câmpurilor de urne din Voivodina și pentru necropolele databile în faza a II-a a culturii Cruceni-Belegiš. Cercetătorul sârb utilizează termenul de „necropole de tip Belegiš-Ilandža II”¹²⁹, cele databile în faza I a culturii fiind definite simplu ca necropole de tip Belegiš-Ilandža, însă atribuirea culturală fiind

¹²³ Anđelić 1995b, 80-81.

¹²⁴ Marinković 2006, 8; Marinković 2008, 25, 27, 31.

¹²⁵ Marinković 2009, 72, 76.

¹²⁶ Tasić 1995a, 204-205.

¹²⁷ Vezi discuțiile privind sincronismele dintre cultura Cruceni-Belegiš și cultura Gava.

¹²⁸ Vinski-Gasparini 1973, 198-200.

¹²⁹ Garašanin 1983, 671-682.

diferită, respectiv fazei târzii a culturii Vatina¹³⁰. Termenul de „necropole de tip Belegiš-Ilandža II” va fi preluat ulterior și de către Pr. Medović¹³¹.

Termenul de „Surčin-Belegiš” utilizat de K. Vinski-Gasparini va fi preluat, într-o primă fază, și de G.I. Smirnova care, referindu-se la originea carpato-dunăreană a ceramicii de tip Chișinău-Corlăteni, consideră că originea acesteia se află în ceramica canelată de tip Surčin-Belegiš-Dubovac¹³². Mai apoi, referindu-se la manifestările etno-culturale din spațiul cuprins între Nistru și Siret, G.I. Smirnova utilizează denumirea de „Kișinev-Corlăteni (Belegiš II)”¹³³. În opinia mea, termenul „Surčin-Belegiš-Dubovac” nu reflectă caracteristicile culturii Cruceni-Belegiš. Necropola de la Surčin a fost publicată nesistematic, iar alăturarea termenului de Dubovac nu este fericită. Materialele de la Dubovac aparțin unor două fenomene culturale distincte, a căror evoluție a fost parțial sincronă. Pe de altă parte, situl arheologic de la Dubovac a fost utilizat, în literatura arheologică din Serbia, ca stațiune eponimă pentru grupul Dubovac¹³⁴, respectiv cultura Dubovac¹³⁵.

În opinia lui Kemenczei T., în sudul Alföld-ului, în a doua jumătate a Bronzului Târziu, se dezvoltă o nouă cultură pe care autorul o numește „cultura Pécska-(Pecica)-Belegiš”¹³⁶. Această cultură se va extinde spre nord, însă direcția de răspândire nu a putut fi documentată din cauza stadiului în care se afla cercetarea arheologică. Utilizarea acestei denumiri nu este strictă astfel că, în discuțiile privind limitele răspândirii acestor comunități, este utilizată și denumirea de „grupul Belegiš”.

În cadrul analizei fenomenului tumular (*Hügelgäberkultur*), O. Trogmayer folosește termenul de „cultură Versec-Belegiš I”, considerând că la originea formării „culturii Belegiš II” stau și elemente de tip Csorva¹³⁷. Dacă se va accepta faptul că elementul definitoriu pentru cea de-a doua etapă a culturii Cruceni-Belegiš – canelura – este un ornament care își are originea în fondul

¹³⁰ Garašanin 1983, 672.

¹³¹ Medović 1988, 423-424. În tabelul cronologic din cadrul aceleiași cărți, autorul utilizează termenul de Belegiš II-Gava (Medović 1988, 426, Sl. 324), termen întâlnit și în alte lucrări ale cercetătorului sârb.

¹³² Smirnova 1990, 80.

¹³³ Smirnova 1997, 635.

¹³⁴ Garašanin 1973, 336; Tasić 1974, 229-230, 460-461.

¹³⁵ Uzelac 1996, 29-31.

¹³⁶ Kemenczei 1984, 31.

¹³⁷ Trogmayer 1992, 353-354.

local Vatina¹³⁸ și nu este un import din lumea central-europeană, atunci aceste influențe sunt mai degrabă din mediu Cruceni-Belegiș către Câmpia Pannonică, unde grupul Csorva se naște pe un fond tumular (*Hügelgäberkultur*).

În teza de doctorat a lui Szabó G., în cadrul subcapitolului legat de stadiul cercetărilor arheologice privind sfârșitul epocii bronzului din Voivodina, autorul asociază descoperirile de tip Belegiș II cu cele de la Ticvaniul Mare și Beograd-Karaburma III¹³⁹, fapt ce lărgeste nișa cronologică în care evoluează faza a II-a necropolei de la Belegiș.

7. Utilizarea termenului de „cultura Belegiș” și „cultura Cruceni-Belegiș”

Meritul incontestabil al lui N. Tasić este cel de a defini descoperirile atribuite sfârșitului epocii bronzului din Srem și Banat cu termenul de „cultura Belegiș”¹⁴⁰, deși se cuvine a fi menționat faptul că printre pionierii utilizării acestui termen se numără și Z. Benkovsky-Pivovarová¹⁴¹. Termenul de „cultură Belegiș” se va încetățeni treptat în literatura arheologică sârbească, fiind în permanență promovat de către N. Tasić în studiile ulterioare¹⁴².

În urma analizei tipologico-stilistice a inventarului funerar rezultat în urma cercetărilor arheologice de la Beograd-Karaburma, J. Todorović consideră că descoperirile din această necropolă se încadrează în „cultura Belegiș”¹⁴³, contribuind, astfel, la generalizarea acestui termen în literatura

¹³⁸ Cercetările arheologice din mai multe așezări Cruceni-Belegiș (Timișoara-Fratelia, Giroc-Mescal, Hodoni-Pustă, Deta-Dudărie etc.) au evidențiat faptul că, alături de ornamentele incizate și pseudo-șnurate considerate a fi definatorii pentru faza I a acestei culturi, au fost descoperite și fragmente ceramice canelate, cu analogii bune în mediu Vatina.

¹³⁹ Szabó 2002, 44.

¹⁴⁰ Tasić 1973, 32.

¹⁴¹ Tasić 1984a, 33-44; Tasić 1984b, 59, 62-64, 73-74; Tasić 1988, 51-52; Tasić 1989, 97-99; Tasić 1991, 16, 25; *Muzej Vojvodine...*, 1997, 44, 49-50, 59, unde alături de termenul de „cultură Belegiș” sunt utilizate și cele de „grup Belegiș” și „Belegiș II-Gava”; Tasić 1997b, 291-292; Tasić 2002, 190-195; Tasić 2003-2004, 28-31; Tasić-Tasić 2003, 106-107; Tasić 2006, 11.

¹⁴² Todorović 1977, 149, 152.

¹⁴³ Benkovsky-Pivovarová-Enzersdorf 1981, 13; Kovács 1984, 383; Foltiny 1985b, 264, unde este utilizat și termenul de grupă culturală „Spätvršac”; Bogdanović 1986, 129-130; Kemenczei 1987, 338-349, Karte 1-7; Šimić 1987a, 22-23; Benkovsky-Pivovarová 1992, 343-344; Boroffka 1994, 280-281, unde apare și sub forma de „Belegiș-Cruceni-Komplexes”; Šimić 1994, 197-198; termenul se regăsește și în tabelul cronologic lui Chr. Strahm (Strahm

arheologică din Balcani și sud-estul Europei¹⁴⁴.

J. Šimić, analizând descoperirile arheologice din Slavonia Orientală, utilizează alternativ atât termenul de „grupă Belegiš”¹⁴⁵, cât și pe cel de „cultură Belegiš”¹⁴⁶ considerând însă că geneza acestei manifestări etno-culturale caracterizează sfârșitul culturii Vatina¹⁴⁷.

Utilizarea concomitentă a celor doi termeni se întâlnește și la D. Anđelić, care pare să înțeleagă prin termenul de „grup” un ansamblu complet, respectiv o „cultură”. Referindu-se la faza timpurie a „grupului Belegiš”, D. Anđelić precizează că este vorba de etapa Belegiš I, aceeași mențiune făcând-o și pentru faza târzie, respectiv Belegiš II¹⁴⁸.

O contribuție deosebit de importantă pentru definirea corectă a descoperirilor din Banatul românesc a fost sinteza lui S. Morintz privind epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic. Deși a utilizat inițial mai vechea terminologie pentru a defini manifestările etno-culturale din Banat la începutul Bronzului Târziu („cultură Vatina”)¹⁴⁹, S. Morintz va face rectificările de rigoare având ca argument major rezultatele arheologiei sârbești, precum și argumentele definitorii ale lui N. Tasić. Analiza inventarului din mormintele de incinerare de la Cruceni, parțial publicate până și astăzi, l-a determinat pe S. Morintz să considere că termenul de „cultura Cruceni-Belegiš” este mai potrivit pentru denumirea acestei manifestări etno-culturale¹⁵⁰. Acest termen

---

1994, 21); Kovács 1996, 122; Bogdanović 1998, 269; Bondár *et alii* 1998, 21, 25; P. Fischl-Kiss 2002, 125, 127, 132, 136-137; Szabó 2002, 31; Uzelac 2002b, 50-52, 56; Vranić 2002, 189; Petrović 2006; Marković 2007, 52; Marinković 2008, 25, 27, 31.

¹⁴⁴ Šimić 1992, 31-34; 36; 38-39; Šimić 2001, 41.

¹⁴⁵ Šimić 1987a, 16-17; Šimić 1987b, 64-65; Šimić 1998, 236-239, 242.

¹⁴⁶ Šimić 2008, 52, („Die letzte Entwicklungsstufe der Vatin-Kultur ist ihre Vatin-Belegiš-Phase, in der sich schon die Belegiš-Gruppe (Belegiš I) zu formen beginnt, die ihren Höhenpunkt dann in der Spätbronzezeit erreichten sollte”).

¹⁴⁷ Anđelić 1995a, 14-15; Anđelić 1995b, 80-81.

¹⁴⁸ Morintz 1974, 897-898.

¹⁴⁹ Morintz 1978, 40-45 și 187; Morintz 1980, 52, 54.

¹⁵⁰ Gumă 1981, 63; Petrescu-Dîmbovița 1981, 341; Dumitrescu *et alii* 1983, 195; Gumă 1992, 29-30; Gumă 1993, 150-157, 173-179; Gogâltan 1993, 63-72; Ciugudean 1994, 69, fig. 7; Gogâltan 1994, 17-21; Chicideanu 1995, 167-169; Gumă 1995, 99-119; Leahu-Rotea 1995, 67; Medeleț 1995, 289; Petrescu-Dîmbovița 1995, 86-87, fig. 26/6-7, 89, 101-102; Szentmiklosi 1995; Vulpe 1995b, 394-395; Gogâltan 1996, 34; Gumă 1997, 55-57, 65-67; Medeleț 1996, 231; Nica 1997a, 11; Nica 1997b, 19; Boroneanț-Miu 1998, 106; Gogâltan 1998, 184; Szentmiklosi 1998; Gogâltan 1999, 209; Gogâltan 2001, 293; Medeleț

va fi acceptat de arheologia românească¹⁵¹ și va fi preluat, parțial, și în literatura arheologică de specialitate din străinătate¹⁵².

Au existat și tendințe de simplificare a acestei denumiri de cultură Cruceni-Belegiș. În același an cu apariția monografiei lui S. Morintz, M. Petrescu-Dîmbovița utilizează termenul de „cultură Cruceni”¹⁵³, termen preluat mai apoi de către D. Berciu¹⁵⁴, L. Mărghitan¹⁵⁵, N. Gudea și I. Moțu¹⁵⁶, A.S. Luca¹⁵⁷. Acest termen, în absența publicării necropolei de la Belegiș, părea să evidențieze relativ clar atât noua manifestare etno-culturală de la sfârșitul epocii bronzului, cât și cele două faze de evoluție deja menționate în literatura de specialitate.

Periodizările interne ale necropolelor de la Cruceni și Bobda, precum și analiza materialului ceramic descoperit în tumulul de la Susani-*Grămurada lui Ticu* contribuie la o diversificare a termenilor folosiți în definirea acestui fenomen cultural.

Similitudinile existente în formă și decorul canelat al unora dintre descoperirile arheologice din Banat și regiunile imediat învecinate l-au determinat pe St. Foltiny să opteze pentru termenul de „cultură Belegiș-Bobda”¹⁵⁸, fără a omite mai vechile denumiri precum cele „tip Tolvădia” și „grupul Belegiș-Cruceni”¹⁵⁹.

Szentmiklosi 2003; Szentmiklosi 2004a; Szentmiklosi 2004b; Gogâltan 2004, 81-82, 85, 100, 131; Szentmiklosi 2005a; Szentmiklosi 2005b; Szentmiklosi 2005c; El Susi 2006, 341, 345; Gogâltan *et alii* 2006; Luca 2006, 80-81; Szentmiklosi 2006; Ușurelu 2006, 22-23, 40.

¹⁵¹ Kállay 1983, 57-59; Stojić 1986, 117, unde M. Stojić folosește termenul „Cruceni-Belegiș II-Lăpuș”, paralelizând descoperirile din acest spațiu cu cele de tip Gava-„Vârtoș” și Mediana II-III însă utilizează și termenul de „Stufe Belegiș II” (pp. 119-120); Grčki-Stanimirov 1991, 116; Tasić 1991, 16-17, 19; Tasić 1997a, 52; Tasić-Tasić 2003, 105.

¹⁵² Petrescu-Dîmbovița 1978, 87.

¹⁵³ Berciu 1980, 59; Berciu 1982, 37.

¹⁵⁴ Mărghitan 1979, 96.

¹⁵⁵ Gudea-Moțu 1987, 161.

¹⁵⁶ Luca 2006, 70/71, deși folosește în paralel și termenul de „Cruceni-Belegiș culture” (Luca 2006, 80-81). La prezentarea ceramicii de tip Vatina, printre vasele caracteristice acestei culturi au fost trecute și două amfore pseudo-șnurate descoperite în necropola de incinerare de la Cruceni (Luca 2006, 79, Fig. 39/1-2), ca urmare a unei grabnice preluări din literatura arheologică mai veche.

¹⁵⁷ Foltiny 1985a, 112, 114, 118-119.

¹⁵⁸ Foltiny 1985a, 118-119.

¹⁵⁹ Foltiny 1983, 166, 172-173; Foltiny 1985b, 264.

După utilizarea, succesiv, a denumirilor de „tip Tolvădia”, „Vrșac târziu”, cultura Belegiș-Bobda”, St. Foltiny utilizează termenul propus de S. Morintz, însă va utiliza această asociere de stațiuni eponime cu termenul de „grup Cruceni-Belegiș”¹⁶⁰, termen acceptat, într-un final, și de M. Garașanin în sintezele privind mileniul II a.Chr. și începutul milen. I a.Chr.¹⁶¹.

În cadrul unui studiu privind dezvoltarea ceramicii incrustate transdanubiene în nord-estul fostei Jugoslavii, menționează apariția în Bačka a primelor urme arheologice ale purtătorilor ceramicii pseudo-șnurate (numit *Pseudo-Litzen*) de tip Guntramsdorf-Drassburg care, într-o etapă cronologică ulterioară, vor apărea sporadic în amestec cu ceramica incrustată de tip Szeremle. Grupul Szeremle va înceta să existe ca urmare a primelor valuri ale culturii mormintelor tumulare (*Hugelgräberkultur*). Cercetătorul consideră că ceramica pseudo-șnurată de tip Tolvădia (cultura Bobda-Belegiș) arată pătrunderea acestui ornament din Austria și nord-vestul Ungariei în bazinul mijlociu al Dunării¹⁶².

Asocierea celor două stațiuni eponime este preluată și de E. Pădureanu care, însă, nu face diferențieri în terminologie și, pentru atribuirea unui mormânt de incinerare descoperit în malul înalt al Mureșului, utilizează termenul de „grup Cruceni-Belegiș”¹⁶³ pentru ca mai apoi să opteze, în același articol, pentru termenul de „cultură Cruceni-Belegiș”¹⁶⁴.

V. Dergacev preia termenul de „Cruceni-Belegiș”, însă îl reformulează pe secvențele de evoluție a necropolelor eponime realizând o sincronizare distorsionată a acestora. Cercetătorul analizează procesul de hallstattizare ilustrat de piesele de metal (bronz) din regiunea carpato-nistreană și consideră că acest proces se leagă nemijlocit de tradițiile culturale de la Dunărea Mijlocie. Locul de origine al acestui proces îl reprezintă comunitățile din sud-vestul Ungariei și din regiunea dunăreană a Banatului, unde a evoluat „cultura Belegiș I-II – Cruceni I”¹⁶⁵. Această definiție este utilizată în paralel cu cea de „purtători ai culturilor Belegiș I-Cruceni I sau Belegiș II-Bobda II”¹⁶⁶. Alături

¹⁶⁰ Garașanin 1996, 213-214; Garașanin 1996, 13.

¹⁶¹ Foltiny 1987, 78-79.

¹⁶² Pădureanu 1987-1988, 508

¹⁶³ Pădureanu 1987-1988, 514.

¹⁶⁴ Dergacev 1997, 160-161.

¹⁶⁵ Dergacev 1997, 135.

¹⁶⁶ Dergacev 1997, 180, Harta 1, pct. 10, hartă pe care au fost marcate arealurile culturale din perioada Bronzului Târziu.

de aceste denumiri, V. Dergacev utilizează și pe cele de „Belegiș I-IIa-Cruceni I-Bobda II”¹⁶⁷ și „Belegiș II-Bobda II”¹⁶⁸.

Utilizarea acestor denumiri paralele, dincolo de ambiguitate, sugerează atât o evoluție parțial sincronă a necropolelor de incinerare de la Belegiș și Cruceni (unde primele două faze din necropola de la Belegiș sunt sincrone cu faza timpurie a necropolei de la Cruceni) dar, în același timp, și existența a două culturi istorice diferite. În prima cultură s-ar înscrie fazele timpurii ale celor două necropole menționate mai sus, iar în cea de-a doua, faza a doua a necropolei de la Belegiș sincronizată cu faza a doua a necropolei de la Bobda. Știindu-se că etapa Cruceni II este sincronă cu Belegiș II, am putea plasa faza a doua a necropolei de la Bobda la același orizont cronologic cu etapa a doua de la Cruceni. Urmând acest scenariu, etapa Bobda I ar trebui plasată anterior, în paralel cu etapa I a necropolei de la Cruceni (Cruceni I), fapt imposibil căci autorul deja a sincronizat această etapă cu etapa Bobda II („Belegiș I-IIa-Cruceni I-Bobda II”). Fără a mai insista asupra acestui scenariu, subliniez importanța utilizării unei terminologii stricte și general acceptate de specialiști, terminologie care elimină confuziile legate de sincronismele culturale și cronologice ale culturii Cruceni-Belegiș.

În sinteza privind relațiile culturale din arealul carpato-nistean la sfârșitul epocii bronzului, E. Ușurelu, alături de termenul consacrat de „cultura Cruceni-Belegiș”, pentru o mai exactă definire a manifestărilor etno-culturale din bazinul Dunării Mijlocii, utilizează denumirea de „cultura Cruceni-Belegiș I-IIa-Bobda II”¹⁶⁹. Considerăm că adoptarea acestui termen ar putea conduce la sincronisme eronate deoarece această denumire sugerează o divizare a culturii Cruceni-Belegiș, etapele finale ale necropolei de la Belegiș (Belegiș IIb și Belegiș IIc, în periodizarea internă a lui N. Tasić¹⁷⁰) trebuind, astfel, a fi considerate ca manifestări etno-culturale distincte.

Termenul de „cultură Belegiș I” și „cultură Belegiș II” îl întâlnim și la atribuirea unor depozite de bronzuri. Vasul în care a fost depozitat Kličevac

¹⁶⁷ Dergacev 1997, 181, Harta 2, pct. 8, hartă pe care au fost marcate arealurile culturale de la începutul primei epoci a fierului.

¹⁶⁸ Ușurelu 2006, 201, 207.

¹⁶⁹ Tasić 2001, 320.

¹⁷⁰ Jacanović-Radojčić 2001, 111; Jacanović 2000, 35-56; Vasić 2003, 41-42, Taf. 15/216.

I – *Rastovača* a fost o amforă decorată cu „nervuri”¹⁷¹. În opinia lui D. Jacanović, *These urns are characteristic for the culture Belegiš I, especially to its transitional type, characteristic for the very end of Belegiš I and the beginning of Belegiš II culture. That corresponds to the time after 1230, i.e. to the period Bz. D – Ha. A according to Reinecke, and this was accepted by most archaeologist. On this basis the dish from Kličevac can be dated in Ha. A₁*¹⁷². În ceea ce privește acest depozit, trebuie făcute câteva precizări: chiar dacă obiectele se datează în Ha. A₁, fragmentul de vas prezentat¹⁷³ este decorat cu șnur fals (*Litzen*). Prezența acestui fragment de vas poate fi explicată ca un import timpuriu în arealul culturii Žuto Brdo-Gârla Mare (la fel cum este cazul vaselor cu ornamente incrustate în mediu Cruceni-Belegiš) și care, păstrându-se de-a lungul timpului, a fost reutilizat pentru depozitarea obiectelor din bronz. Este foarte adevărat că acest stil de ornamentare este caracteristic fazei I a culturii Cruceni-Belegiš, dar nu supraviețuiește fazei I a acestei culturi. Momentul pe care D. Jacanović îl declară ca fiind cel de trecere de la „cultura Belegiš I” la „cultura Belegiš II” (1230 a.Chr.) nu corespunde nici realităților din siturile arheologice și nici serierilor tipologice a depozitelor de bronzuri. Dacă prin terminologia utilizată, cercetătorul sârb înțelege fazele de evoluție I și II, atunci el perpetuează posibilitatea unor interpretări greșite și existența a două manifestări etno-culturale distincte.

Cu ocazia republicării în formă integrală a depozitului de bronzuri Pecica II (jud. Arad), T. Kemenczei discută, în paralel cu analiza obiectelor din bronz, și încadrarea cronologică și culturală a amforei canelate în care a fost descoperit depozitul de bronzuri, considerând că analogiile pentru acest tip de vas sunt mai apropiate de „cultura Belegiš-Cruceni”, respectiv „Bobda-Susani”¹⁷⁴.

Pe baza artefactelor ceramice s-a putut stabili că, în ambele necropole, au existat două etape de evoluție, sincronismul dintre ele fiind doar parțial¹⁷⁵. Astfel, etapa Cruceni I este asimilată fazei I a culturii Cruceni-Belegiš, iar etapa Cruceni II, fazei a II-a. S-a considerat că etapa Bobda I a urmat etapei Cruceni II sau, cel mult, au fost parțial sincrone. Etapa Bobda II evoluează

¹⁷¹ Jacanović 2000, 51.

¹⁷² Jacanović 2000, 55, fig. 111.

¹⁷³ Kemenczei 1991, 36, 38, 44.

¹⁷⁴ Horedt 1967, 17-20; Gumă 1993, 171.

¹⁷⁵ Gumă 1993, 168-171, 178-179; Gumă 1995, 99-109; Gumă 1997, 64-66.

distinct, prezentând însă clar o legătură genetică cu prima etapă (Bobda I). Faza a doua a necropolei de la Bobda (ulterior grupul Bobda-Csorva) este inclusă de către M. Gumă într-una din grupele de tranziție care fac trecerea la prima epocă a fierului¹⁷⁶.

La fel precum faza a II-a a necropolei de la Bobda, și descoperirile de la Susani au fost incluse într-o grupă de tranziție la prima epocă a fierului, caracteristică pentru zona piemontană din nord-estul Banatului¹⁷⁷. Existența grupelor Bobda și Susani este menționată și de către Al. Vulpe¹⁷⁸. Cele două grupuri – Bobda și Susani – sunt, în opinia mea, regionalizări ale celei de-a treia și ultima etapă a culturii Cruceni-Belegiș (III). Utilizarea lor pentru a defini unele aspecte regionale ale ceramicii canelate de tip Cruceni-Belegiș a fost făcută uitându-se sincronismele cronologice diferite în care au evoluat grupele menționate¹⁷⁹.

Confuzia generată de această divizare artificială a culturii Cruceni-Belegiș poate fi sesizată în analiza Hallstattului timpuriu la est de Carpați, făcută de către O. Levițki. Cercetătorul, pe baza stratigrafiei așezării de la Hrtkovci-*Gomolava*, admite continuitatea cronologică și culturală, dar, prin terminologia utilizată, tratează cele două etape ca pe manifestări etno-culturale distincte. O. Levițki consideră că termenul de „cultura Belegiș II” reprezintă un aspect larg care cuprinde Bobda II-Susani-Belegiș II¹⁸⁰.

În monografia dedicată manifestărilor etno-culturale purtătoare de ceramică incrustată de pe Dunărea Mijlocie și cea Inferioară (grupul cultural Szeremle și cultura Žuto Brdo-Gârla Mare), M. Șandor-Chicideanu, alături

¹⁷⁶ Gumă 1992, 27; Gumă 1993, 168-171, 178-179; Gumă 1995, 99-109; Gumă 1997, 64-66.

¹⁷⁷ Vulpe 1995a, 86; Vulpe 1995b, 394-395.

¹⁷⁸ Ciugudean 1994, 59-60, 69, fig. 7, în tabelul sinoptic privind evoluția culturilor și grupurilor culturale din Bronzul Mijlociu și Târziu, cultura Cruceni-Belegiș se termină odată cu perioada Ha. A₁, fiind urmată de manifestările de tip Bobda, paralelă cu cea de tip Susani a cărei limită inferioară nu este precizată.

¹⁷⁹ Levițki 1994, 83, 85.

¹⁸⁰ Șandor-Chicideanu 2003, 69-70, 197-199. În discuția privind răspândirea străchinilor S.35, M. Șandor-Chicideanu pare să facă o distincție între termenul de Belegiș II și faza a doua a culturii Cruceni-Belegiș: „Ne atrag atenția două descoperiri excentrice, cea de la Dalj și cea de la Gomolava, în ambele cazuri fiind vorba de așezări, prima mai greu de atribuit cultural (poate Belegiș II), a doua aparținând fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiș”.

de termenul consacrat de „cultură Cruceni-Belegiș”¹⁸¹ utilizează pentru comunitățile care fac tranziția la prima epocă a fierului, termenul de „grup Bobda-Susani”¹⁸².

Din punctul meu de vedere, asocierea celor două situri arheologice poate fi făcută doar ca un orizont de descoperiri, cu rol de reper în cadrul manifestărilor culturale de la sfârșitul epocii bronzului. Necropola de la Bobda se leagă de tumulul de la Susani prin tradiția Cruceni-Belegiș comună, însă diferențele sunt făcute de influențele exercitate asupra lor din arealuri culturale diferite, respectiv Csorva pentru necropola de la Bobda (dacă acestea au existat, într-adevăr) și cele de tip Igrîța, poate și Gáva, resimțite în materialul ceramic din tumulul de la Susani¹⁸³.

N. Tasić introduce recent și termenul de „complex Belegiș-Cruceni-Bobda” (Tasić N., 2001, 320). Chiar dacă această denumire acoperă aproape în întregime problematica evoluției și periodizării interne, consider că nu este cel mai adecvat termen deoarece utilizarea cuvântului de „complex” poate sugera existența unor manifestări etno-arheologice înrudite, dar distincte.

Trebuie precizat însă faptul că atât descoperirile de la Susani, cât și cele de la Bobda, din etapa a doua de evoluție a necropolei, sunt mai târzii decât etapa a II-a a necropolei de la Belegiș. Dacă pentru descoperirile de la Susani se poate discuta pe marginea apartenenței culturale (ca urmare a puternicelor influențe Igrîța și poate și a celor de tip Gáva¹⁸⁴), necropola de la Bobda este un sit unitar care ilustrează, alături de continuitatea în ceea ce privește ritul și ritualul de înmormântare, grija cu care au fost evitate deranjările de morminte, fapt ce sugerează o singură comunitate care a avut grijă de defuncții ei. Același lucru se poate afirma și în ceea ce privește necropola de la Belegiș, a cărei evoluție a fost paralelă cu necropola de la Timișoara-*Fratelia*. Se cuvine a fi subliniată și precizarea lui K. Horedt care, în pofida analogiilor existente între vasele din faza a II-a a necropolei de la Bobda și cele tipice culturii Gáva, vasele de la Bobda II „nu aparțin direct acestei culturi, ci reprezintă doar fenomene paralele în cadrul unei dezvoltări stilistice uniforme mai

---

¹⁸¹ Șandor-Chicideanu 2003, 149.

¹⁸² Gumă 1993, 168-173; Gumă 1997, 64-66.

¹⁸³ Gumă 1997, 66.

¹⁸⁴ Horedt 1967b, 148.

cuprinzătoare¹⁸⁵. Această observație, deși ignorată de o parte a arheologilor sârbi, a fost confirmată și de către G. Szabó.¹⁸⁶

Aceeași denumire o utilizează și A. László care, în cadrul discuțiilor privind originea culturii Chișină-Corlăteni, consideră că o serie de vase ceramice își au analogii bune în „complexul Bobda II-Susani-Belegiș II din sud-vestul României și din regiunile învecinate ale Iugoslaviei (și, probabil, Ungariei), datat în Ha. A și născut pe un fond local din epoca bronzului, de tip Cruceni-Belegiș, respectiv Žuto Brdo-Gârla Mare, la care se adaugă, după cât se pare, și influențe central-europene, din partea culturii mormintelor tumulare și, apoi, a culturii câmpurilor de urne.”¹⁸⁷.

8. Utilizarea termenului „Belegiș” în asociere cu cultura Gáva

Plecând de la divizarea primelor două etape ale evoluției culturii Cruceni-Belegiș în două manifestări etno-culturale distincte, în literatura arheologică de specialitate a apărut și termenul de „Belegiș II-Gáva”¹⁸⁸ sau chiar „complex cultural Gáva”¹⁸⁹. Termenul „Belegiș II-Gáva” va fi preluat de către literatura arheologică din Serbia, printre arheologii care vor utiliza această denumire numărându-se și N. Tasić¹⁹⁰.

Utilizarea acestei terminologii improprii de către Pr. Medović a fost subliniată și de Szabó G., care sublinia faptul că, la sud de linia Mureș-Aranca, cultura Gáva a fost prezentă doar prin influențele acestei culturi¹⁹¹.

Asocierea culturii Gáva și a ceramicii canelate de culoare neagră cu începutul primei vârste a epocii fierului a determinat-o pe G. Tončeva, așa cum am mai precizat, să accepte divizarea necropolei în două etape distincte,

¹⁸⁵ Szabó 1996, 41, nota 82.

¹⁸⁶ László 1994, 127-128, 157, „complexul Bobda II.Belegiș II”.

¹⁸⁷ Medović-Hänsel 1989, 67; Jacanović 1995, 111; Medović 1995, 209, 217-218; Uzelac 1996, 33-34; Jevtić 1997, 45-46; *Muzej Vojvodine...*, 1997, 59; Stojić 2001, 28-29; Stojić 2002, 238; Vukmanović 2002, 31; Stojić-Jocić 2006, 269, 290; Przybyła 2005, 221; Stojić-Čadenović 2006, 258; Medović 2007, 79-81, 85.

¹⁸⁸ Medović 1988-1989, 48, 57; Bukvić 2000, 35.

¹⁸⁹ Tasić 1989, 97-98; Tasić 1991, 19, 21; Tasić 1995a, 197, „Komplex Belegiș II-Gáva-Kultur”; Tasić 1997c, 86-87; Tasić 1998, 98; Tasić 2001, 313; Tasić-Tasić 2003, 103, 108.

¹⁹⁰ Szabó 1996, 41, nota 82.

¹⁹¹ Tončeva 1980a, 31. Aceeași atribuire pentru ceramica canelată specifică fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiș o are și în alte studii (Tončeva 1980b, 12.)

în care prima etapă este atribuită culturilor epocii bronzului („Vatina-Pecica-Cârna-Gârla mare“) în timp ce urnele din mormintele etapei a II-a a necropolei sunt atribuite culturii Gáva¹⁹².

J. Uzelac, deși folosește termenul de „cultură Belegiș“, în caracterizarea celei de-a doua etape de evoluție a culturii Cruceni-Belegiș, în paralel, utilizează atât termenul de „cultura Belegiș II“ cât și pe cel de „complex cultural Belegiș II-Gáva“¹⁹³. Astfel, fie acceptăm o simplificare pragmatică a terminologiei (prin „cultura Belegiș II“ înțelegem faza a doua a acestei culturi), fie înțelegem că este vorba de o cultură distinctă de ceea ce alți cercetători o definesc ca faza I din evoluția acestei manifestări etno-culturale. Utilizarea termenului de „complex cultural Belegiș II-Gáva“¹⁹⁴ sau „complex al ceramicii canelate Gáva“¹⁹⁵ sporesc ambiguitatea definirii acestei culturi atât din punct de vedere al realităților arheologice de pe un spațiu larg care cuprinde cursul mijlociu al Dunării și nord-estul Ungariei, cât și din punct de vedere cronologic și al sincronismelor culturale.

Confuziile pe care le poate genera utilizarea acestui termen sunt ilustrate de către N.N. Tasić și N. Tasić, într-o sinteză privind stadiul cercetării arheologice din Serbia în anii '90¹⁹⁶. Chiar dacă autorii subliniază evoluția unitară a necropolei Belegiș-*Stojića Gumno* de la formare până în faza finală (Tasić N.N., Tasić N., 2003, 107), autorii utilizează și termenul de „Belegiș-Gáva“ (Tasić N.N., Tasić N., 2003, 103). Această utilizare contravine și cu sincronizările cronologice publicate de către N. Tasić anterior¹⁹⁷.

D. Jacanović este de acord că depozitul de bronzuri de la Cornuțel se datează în Bz. D - Ha. A₁, însă amfora bitronconică este considerată a fi tipică

¹⁹² Uzelac 1996, 33-34.

¹⁹³ Uzelac 1996, 34.

¹⁹⁴ Bukvić, Lj. 2000.

¹⁹⁵ Tasić-Tasić 2003, 81-127.

¹⁹⁶ Tasić 2001, 320. În cadrul periodizării interne a culturii, N. Tasić subîmparte fiecare dintre cele două etape majore (Belegiș I și II) în câte trei faze (a, b și c). Evoluția acestei culturi se încheie la sfârșitul perioadei Ha.A₂, fiind urmată de cultura Gava și de grupul cultural Mala Vrbica. Grupa de tranziție Susani (Cruceni-Belegiș III) este mutată în Ha. B și sincronă în evoluție cu cultura Gava. În anexa monografiei necropolei de la Belegiș-*Stojića Gumno* (Vranić 2002), N. Tasić păstrează în mare parte aceste sincronizări, însă mută evoluția culturii Gava și a grupei de tranziție Susani în Ha.B₃, și împreună cu „Gornea“ evoluează în Banatul românesc în paralel cu Bosut I-Kalakača în Banatul sârbesc și în Srem (Tasić 2002, 195)

¹⁹⁷ Jacanović 1995, 111.

culturii Gáva¹⁹⁸, deci cu mult înainte ca această cultură să se fi născut și, cu atât mai puțin, să fi fost prezentă și în Banat. Chiar dacă obiectele care formează depozitul de bronzuri de la Cornuțel aparțin Bronzului Târziu¹⁹⁹, fiind incluse de M. Petrescu-Dîmbovița în seria Uriu-Domănești²⁰⁰, amfora bitronconică este încadrată tipologic de S. Forenbaher în tipul „Belegiš II”, varianta C (varianta „Banat”), care a fost datată începând de la sfârșitul etapei Reinecke Bz. D până la începutul perioadei Ha. A₂²⁰¹. Asemănările dintre amfora bitronconică în care a fost descoperit depozitul de bronzuri și cele care au slujit ca urne în necropolele culturii Cruceni-Belegiš, faza a II-a (mormântul M.32 din necropola de la Timișoara-*Fratelia*), l-au determinat pe M. Gumă să prelungească perioada de existență a seriei Uriu-Domănești până în prima jumătate a perioadei Ha. A₁ (sec. XII a.Chr.)²⁰².

Depozitul de la Kilečevac II – *Pomrlovo* este datat de D. Jacanović și N. Radojčić în Ha. A₁ (între 1200-1100 a.Chr.) subliniind faptul că o serie de obiecte din inventarul acestuia sunt direct legate de cultura Dubovac-Žuto Brdo, dar și de pătrunderea stilului Gáva în bazinul mijlociu al Dunării²⁰³.

Dacă ar fi să acceptăm opiniile lui D. Jacanović și N. Radojčić, pătrunderea culturii Gáva în Banat și în regiunea Dunării Mijlocii a avut loc într-un moment cronologic care se plasează înainte de momentul de debut al acesteia în arealul acceptat de formare și răspândire a acestei culturi.

Alăturarea celor doi termeni a facilitat perpetuarea și a altor greșeli. Lj. Bukvič desprinde din evoluția culturii Cruceni-Belegiš cea de-a doua fază și o redefinește cu numele de „complexul ceramicii canelate Gáva”²⁰⁴.

¹⁹⁸ Rusu 1963, 205, nr. 17.

¹⁹⁹ Petrescu-Dîmbovița 1977, 55, 187, Pl. 35/1-10.

²⁰⁰ Forenbaher 1988, 30-32.

²⁰¹ Gumă 1993, 156-157, 165-166, 252, nr. 15, 287, nr. 41; Gumă 1995, 100, 102, 122, Pl. IV/16-27; Gumă 1997, 64-65.

²⁰² Jacanović-Radojčić 2001, 89, 111. În publicarea celor două depozite de la Kličevac, pare-se, există unele erori. Depozitul de bronzuri de la Kličevac – Rastovača, publicat în 2000, a fost menționat anterior ca fiind Kličevac I – *Pomrlovo* (Jacanović 1997, 252). Depozitul de bronzuri Kličevac II – *Katanski brod*, menționat inițial ca având 254 de piese (Jacanović 1997, 252), va fi publicat drept Kličevac II – *Pomrlovo*, având 252 de obiecte (Jacanović-Radojčić 2001, 89, 111).

²⁰³ Bukvič 2000, 35, 223-224.

²⁰⁴ Koledin 2001-2003, 33, 40, în textul sârbesc „cultura Belegiš II-Cruceni, sau complexul Gava, în sens mai larg”.

J. Koledin preia utilizarea acestui termen și introduce noțiunea de *Gáva Complex of the Belegiš II-Cruceni Culture*. Însăși noțiunea, viciată de această alăturare, ridică semne de întrebare în ceea ce privește atribuirea culturală a primei etape a necropolei de la Belegiš (Belegiš I), în condițiile în care etapa a doua a necropolei de la Belegiš (Belegiš II) și întreaga evoluție a necropolei de la Cruceni constituie, în opinia lui J. Koledin, elementele caracteristice care definesc cultura care marchează sfârșitul epocii bronzului[□].

Așa cum am precizat în rândurile de mai sus, asocierea culturii Cruceni-Belegiš cu cultura Gáva, denumiri ce ridică semne de întrebare privind atât sincronismele cronologice între cele culturi (cultura Cruceni Belegiš, faza a II-a și cultura Gáva) cât și confuzii în ceea ce privește aria de răspândire a celor două culturi.

Într-o perioadă anterioară expansiunii culturii Gáva în sud-estul Ungariei, perioadă corespunzătoare etapelor „Reinecke” Bz.C₂ – Bz. A₁, a evoluat grupul cultural Csorva²⁰⁵. Evoluția acestui grup cultural a fost paralelă cu faza a doua a culturii Cruceni-Belegiš („Reinecke” Bz. C₂/Bz. D - Ha. A₁) și cu regionalizările acestei culturi (Cruceni-Belegiš III²⁰⁶), respectiv grupele de tranziție Bobda II, Susani, Ticvaniul Mare-Karaburma III, Moldova Nouă-Liborajdea (Ha. A₂)²⁰⁷.

Asocierea etapei Belegiš II (respectiv Cruceni-Belegiš II) cu cultura Gáva este eronată deoarece momentul în care are loc geneza culturii Gáva (Ha.A₁)²⁰⁸ coincide cu etapa finală a fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiš, regionalizarea culturii Cruceni-Belegiš (faza a III-a) fiind sincronă cu momentul de extindere graduală a culturii Gáva, limita sudică a expansiunii fiind Mureșul Inferior²⁰⁹.

Concluzii.

Utilizarea diferitelor terminologii în ceea ce privește cultura Cruceni-Belegiš și a fazelor acesteia a determinat multă vreme perpetuarea unor confuzii, din care unele continuă să fie prezente și astăzi în literatura arheologică de specialitate.

²⁰⁵ Szabó 1996, 38-39.

²⁰⁶ Szentmiklosi 2006, 234.

²⁰⁷ Gumă 1993, 168-179; Gumă 1995, 103-110; Gumă 1997, 61-67, 73-74.

²⁰⁸ Gumă 1993, 181-183; Laszló 1994, 48-49; Vasiliev 1997, 65; Szabó 2003, 163-164.

²⁰⁹ Szabó 2002, 44.

O parte a acestor confuzii derivă din utilizarea amalgamată a termenelor de „cultură”, „grup”, „grupă culturală” sau chiar „complex”, fără a respecta valoarea semantică clar definită în literatura arheologică de specialitate. Astfel, dacă se acceptă că termenul de „cultură materială” definește ansamblul de bunuri materiale și tehnologii caracteristice unei culturi arheologice sau unei perioade istorice²¹⁰, iar prin cel de „cultură spirituală”, totalitatea manifestărilor cu caracter religios și, în general, cu semnificație abstractă/ideatică²¹¹, atunci trebuie să acceptăm faptul că divizarea culturii Cruceni-Belegiș în două culturi diferite (Belegiș I și Belegiș II), bazată în special pe argumentul tehnicilor de ornamentare diferite, este eronată.

Un prim argument pentru această afirmație îl constituie lunga evoluție din punct de vedere cronologic a unora dintre necropolele de incinerare din Banat, Srem și nord-estul Croației. Nu este deloc credibil faptul că două culturi distincte au utilizat aceleași spații sacre de cinstire a defuncțiilor. Lipsa unui număr semnificativ de morminte deranjate care să indice o reutilizare a necropolelor de incinerare sugerează o evidentă grijă față de marcarea mormintelor. Acestea, foarte probabil, au fost marcate nu numai prin movilițe de pământ care, în timp, s-au aplatizat, ci și prin semne distincte, probabil stâlpi scurți din lemn²¹². Lunga utilizare a unor necropole de incinerare (în contrast cu așezările sezoniere de scurtă durată din imediata apropiere) indică o populație unitară din punct de vedere al conștiinței religioase și a respectului față de strămoși.

Generalizarea ornamentului canelat în etapa a II-a de evoluție a acestei culturi nu constituie, în opinia mea, un argument suficient de puternic pentru a accepta ideea apariției unei noi culturi. Coroborarea vaselor ceramice descoperite în necropole cu cele din așezările adiacente arată că decorul canelat nu a fost străin culturii Cruceni-Belegiș, fiind mai degrabă o moștenire Vatina decât una preluată din alte medii culturale. În acest sens pledează asocierea unor fragmente ceramice decorate cu incizii și caneluri oblice late cu altele, decorate cu șnur fals, sincronismul cronologic fiind asigurat și de prezența unor fragmente ceramice incrustate cu pastă albă, tipice culturii Žuto Brdo-

---

²¹⁰ Florescu *et alii* 1980, 125-126, s.v. „cultură materială” (Radu Florescu); Gumă 1993, 112.

²¹¹ Gumă 1993, 112.

²¹² Medeleț 1995, 299.

Gârla Mare (ex. Foeni-*Gomila Lupului* II, locuința L.2/2000²¹³; Deta-*Dudărie*, gropile de provizii C.9 și C.14²¹⁴). Inițial în asociere cu decorul incizat (și mai rar cu ornamentul pseudo-șnurat), canelura se va impune foarte repede ca decor, ea fiind moștenită și de comunitățile primei epoci a fierului care au urmat culturii Cruceni-Belegiș în spațiul locuit de către aceștia.

M. Gumă definește noțiunea de „cultură” sau „cultură arheologică” ca pe o entitate istorico-arheologică al cărei areal geografic de răspândire este mai mult sau mai puțin bine delimitat, dar care este relativ omogenă din punct de vedere al culturii materiale și al credințelor religioase²¹⁵.

Din această perspectivă, cultura Cruceni-Belegiș este caracterizată de o formă unitară a modului habitational (locuințe semiîngropate, sezoniere), un nou tip de economie alimentară (axată, preponderent, pe creșterea animalelor de talie mare), de un rit și ritual funerar (incinerația) generalizat precum și tipuri ceramice (amfore bitronconice) și ornamente (pseudo-șnur, incizii, canelură) larg răspândite.

Totodată, utilizarea termenului de „cultură Cruceni-Belegiș”²¹⁶, termen consacrat în literatura de specialitate din România și, parțial, în Serbia²¹⁷, într-o formă modificată dar nu și în esență („Belegiș-Cruceni”), acoperă o plajă mai largă de descoperiri arheologice și sincronisme cronologico-culturale. Divizarea culturii în trei etape distincte (Cruceni-Belegiș, fazele I, II și III) ar elimina atât sincronizările cronologice inexacte cât și conexiunile culturale eronate.

---

²¹³ Szentmiklosi 2006, 236.

²¹⁴ Szentmiklosi 2005a, 639, 641; Szentmiklosi 2006, 236-237.

²¹⁵ Gumă 1993, 112.

²¹⁶ Szentmiklosi 1995; Szentmiklosi 1998; Medeleț-Szentmiklosi 2003; Szentmiklosi 2004a; Szentmiklosi 2004b; Szentmiklosi 2005a; Szentmiklosi 2005b; Szentmiklosi 2005c; Szentmiklosi 2006; Gogâltan et alii 2006.

²¹⁷ Stojič 1986, 117; Grčki-Stanimirov 1991, 116; Tasić 1991, 16-17, 19; Tasić 1997a, 52; Tasić-Tasić 2003, 105; Tasić 2001, 311-320.

BIBLIOGRAFIE

Alexander 1972,

Alexander J., *Jugoslavia Before the Roman Conquest*, Thames and Hudson, 1972.

Andelić 1995a,

Andelić D., *Praistorijskog doba (Prehistoric Periods)*, în *Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem. Archaeological Investigation Along the Highway Route in Srem*, Novi Sad, 1995, p. 13-15.

Andelić 1995b,

Andelić D., *Tralovu bronzanog i starijeg gvozdenog doba (Bronze and Iron Age Settlements)*, în *Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem. Archaeological Investigation Along the Highway Route in Srem*, Novi Sad, 1995, p. 73-89.

Balaguri 1990,

Balaguri E.A., *Procesele cultural-istorice din zona Tisei Superioare din a doua jumătatea a mileniului II î.e.n. pe baza materialelor expediției transcarpatice a Universității de Stat din Ujgorod*, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 121-122.

Benkovsky-Pivovarová 1972,

Benkovsky-Pivovarová, Z., *Zur Problematik der Litzenkeramik in Österreich*, în *PZ*, 47, 1972, p.198-212.

Benkovsky-Pivovarová 1992,

Benkovsky-Pivovarová Z., *Zum Beginn der Belegiš-Kultur*, în *Balcanica*, XXIII, 1992, p. 341-349.

Benkovsky-Pivovarová-Enzersdorf 1981

Benkovsky-Pivovarová, Z., Enzersdorf, M., *Zur kulturellen Stellung der Hügelgräberkultur im Osten Österreichs*, în *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, Mainz/Rhein, 1981, p. 3-20.

Berciu 1980,

Berciu D., *Quelques problèmes de l'âge du bronze thrace dans le l'espace carpatodanubian*, în *Actes du IIe Congrès Internationale de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)*, I, *Histoire et Archéologie* (Ed. R. Vulpe), București, 1980, p. 57-61.

Berciu 1982,

Berciu D., *Quelques problèmes de l'âge du bronze thrace dans le l'espace carpatodanubian*, în *Le Monde Thracé. Actes du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest 1976)*, Roma-Montreal-Pelham N.Y., 1982, p. 35-39.

Bogdanović 1998,

Bogdanović I., *Metal Weaponry of the Middle Bronze Age in the South-Pannonian Region*, în *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin (Proceedings of the international Symposium in Alba Iulia, 24-28 September 1997)*, (Ed. H. Ciugudean, Fl. Gogâltan), BiblMA, III, 1998, p. 267-280.

Bogdanović 1986

Bogdanović M., *Ljuljaci. Naselje proto-vatinske i vatinske kulture*, Kragujevac, 1986.

Bóna 1975a,

Bóna I., *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Bóna 1994,

Bóna I., *Les cultures des tells de l'Age du Bronze en Hongrie*, în *Le bell age du Bronze en Hongrie* (Ed. I. Bóna, P. Raczky), Centre Européen d'archéologie, Pytheas Editions (Mont-Beuvray), 1994, p. 9-41.

Bondár et alii. 1998

Bondár M., D.Matusz E., Szabó J., 1998, *Rézkori és bronzkori településnyomok Battonya határában (Kupfer- und Bronzezeitliche siedlungsspuren in der gemarkung von Battonya)*, în *MFME- StudArch*, IV, 1998, p. 7-53.

Boroffka 1994b

Boroffka N., *Die Wietenberg-kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, UPA, 19, Bonn, 1994.

Boroffka 1997

Boroffka N., *Rasiermesser der Bronze- und Hallstatzeit aus Rumänien*, în *Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Internationale Archäologie. Studia Honoria, Band 1, Verlagen Marie Leidorf GmbH, Espelkamp, 1997, p. 563-576.

Boroneanț-Miu 1998

Boroneanț V., Miu Șt., *Bronze Age in the Iron Gates Region*, în *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (November 1997)*, Bukarest, 1998, p. 105-114.

Brukner 1971,

Brukner B., *Gomolava à Hrtkovci. Site préhistoriques à plusieurs couches*, în *Epoques préhistorique et protohistorique en Yougoslavie Recherches et résultats* (Publié à l'occasion du VIIIe Congrès de l'UISPP), Beograd, 1971, p. 175-176.

Bukvič 2000

Bukvič Lj., *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu*, Novi Sad, 2000.

Chicideanu 1995,

Chicideanu I., *Cultura Cruceni-Belegiš*, în *Comori ale epocii bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, 1995, p. 167-169.

Childe 1926

Gordon V.G., *Traces of the Aryans on the Middle Danube*, în *Man*, 26, 100, 1926, p. 153-154.

Childe 1929,

Childe V.G., *The Danube in Prehistory*, Clarendon Press, Oxford, 1929.

Ciugudean 1994,

Ciugudean H., *Perioada Hallstatt A în centrul Transilvaniei (The Hallstatt A Period in Central Transylvania)*, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 59-73.

Condurachi et alii 1972,

Condurachi E., Dumitrescu Vl., Matei M.D., *Harta arheologică a României*, Ed. Meridiane, București, 1972.

Della Casa 1995,

Della Casa Ph., *Zur sozialen Organisation bronzzeitlicher Nekropolen des 14. und 13. Jahrhunderts v.Chr. im Dinarischen Raum*, în *Trans Europam. Beiträge zur Bronze- und Eisenzeit zwischen Atlantik und Altai. Festschrift für Margarita Primas (Ed. B. Schmid-Sikimić, Ph. Della Casa)*, în *Antiquitas*, 34, 1995, p. 69-79.

Dergacev 1997,

Dergacev V., *Piese de metal – referințe la problema genezei culturilor Hallstattului timpuriu din regiunea carpato-danubiano-nord-pontică (The Role of the Metal Wares in the Genesis of Early Hallstatt Cultures in the Carpathian-danubian-North-Pontic Region)*, în *Thraco-Dacica*, XVIII, 1-2, 1997, p. 135-205.

Dimitrijević 1979,

Dimitrijević S., *Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla (Archäologische Topographie und Auswahl archäologischer Funde vom Vinkovcer Boder)*, în *Izdanja HAD-a (Corolla Memoriae Iosepho Brunšmid Dicata)*, 4, 1979, p. 133-282.

-
- Dizdar 1996,
Dizdar M., *Brončanodobno naselje u Vinkovcima – Duga Ulica Br. 23 (Bronze Age Settlement in Vinkovci–Duga Ulica 23)*, in *Opusc. archaeol*, 20, 1996, p. 7-38.
- Dizdar 1999,
Dizdar M., *Brončano doba. Bronze Age*, in *Vinkovci u svijetu arheologije* (catalog), Gradski Muzej Vinkovci, Vinkovci, 1999, p. 31-37.
- Dumitrescu 1960,
Dumitrescu Vl., *Quelques observation au sujet des civilisation danubiennes des champs d'urnes de l'âge du bronze*, in *Nouvelles Études d'Histoire (Publiée a l'occasion du XIe Congrès des Sciences Historiques, Stockholm, 1960)*, vol. II, 1960, p. 19-30.
- Dumitrescu et alii 1983
Dumitrescu Vl., Bolomey Al., Mogoșanu Fl., *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie jusqu'à la fin de l'âge du bronze*, Bucarest, 1983.
- El Susi 2006,
El Susi G., *Cercetări arheozologice preliminare în așezarea de epoca bronzului (cultura Cruceni-Belegiș) de la Foeni-Gomila Lupului II (jud. Timiș). Campaniile 2000, 2004*, in *Corviniana*, X, 2006, p. 341-353.
- Falkenstein 1997,
Falkenstein F., *Eine Katasprophen-Theorie zum Beginn der Urnenfelderkultur, in Xpóvoç. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Internationale Archäologie. Studia Honoria, Band 1, Verlagen Marie Leidorf GmbH, Espelkamp, 1997, p. 549-561.
- Florescu et alii. 1980,
Florescu R., Daicovicu H., Roșu L., *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980.
- Foltiny 1955,
Foltiny S., *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1955.
- Foltiny 1967,
Foltiny S., *Neue Angaben zur Kenntnis der urnenfelderzeitlichen Keramik im südlichen Teile des Karpatenbeckens*, in *Apulum*, VI, 1967, p. 50-71.
- Foltiny 1968,
Foltiny S., *Zum Problem der sogenannten „Pseudo-Protovillanovaurnen“*, in *Origini*, II, Roma, 1968, p. 333-356.

Foltiny 1970,

Foltiny S., *Ka poznobronzanodobskoj keramici Vojvodine (Zur Spätebronzezeitlichen Keramik in der Vojvodina)*, in *RVM*, 15-17, 1966-1968 (1970), p. 5-15.

Foltiny 1983,

Foltiny S., *Zwei inkrustierte Gefäße im RGZM und die Problematik des mittelbronzezeitlichen Typus Szeremle*, in *JRGZM*, 30, 1983, p. 161-173.

Foltiny 1985a,

Foltiny St., *Zur urnenfelderzeitlichen Keramik im Banat*, in *WAB*, 71, 1985, p. 111-120.

Foltiny 1985b,

Foltiny St., *Bemerkungen zur Frage der mittleren Bronzezeit in Ungarn und in zentralen Mitteleuropa*, in *Anz.Österr.Akad.Wiss*, 121, 10, (1984), in *Studien zur Ur- und Frühgeschichte des Donau- und Ostalpenraumes*, 3, (Hrsg. R. Pittioni, H.Vetters), Wien, 1985, p. 236-265.

Foltiny 1987,

Foltiny St., *Ein Beitrag zur Frage der transdanubischen inkrustierten Keramik in Nordost-Jugoslawien*, in *PZ*, 62, 1987, p. 78-86.

Forenbaher 1988,

Forenbaher S., *On „pseudoprotovillanova” urns in Yugoslav Danube area (O „pseudoprto villanova” urnama u jugoslavenskom podunavlju)*, in *Opusc.archaeol*, 13, 1988, p. 23-41.

Forenbaher 1990

Forenbaher S., *Vučedol – Streimov vinograd: horizont kasnog brončanog doba (Vučedol – Streimov vinograd: Late Bronze Age Horizon)*, in *Opusc.archaeol*, 14, 1989 (1990), p. 55-66.

Forenbaher 1991

Forenbaher S., *Nalazišta grupe „Belegiš“ u istočnoj Slavoniji (Sites of the Late Bronze Age “Belegiš II” group in Eastern Slavonia)*, in *Opusc.archaeol.*, 15, p. 1991, p. 47-69.

Forenbaher 1994a

Forenbaher S., *The „Belegiš II“ Group in Eastern Slavonia*, in *The Early Hallstatt Period (1200 – 700 B.C.) in South-Eastern Europe; Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, 10-12 June 1993*, (Ed. H. Ciugudean and N. Boroffka), Bibl.MA, I, Alba Iulia, 1994, p. 49-62.

Forenbaher 1994b

Forenbaher S., *The Late Copper Age Architecture at Vučedol, Croatia*, in *JFA*, 21, 3, 1994, p. 307-323.

Furmánek 1996

Furmánek V., *Urnfield Age in Danube Basin*, in *The Colloquia of the XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Forli (Italia), 8-14 September 1996*, Forli, 1996, p. 127-149.

Gačić 1995

Gačić Đorđe, *Lokaliteti bakarnog i bronzanog doba. Copper and bronze age settlements*, in *Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem. Archaeological Investigation Along the Highway Route in Srem*, Novi Sad, 1995, p. 51-63.

Garašanin 1972,

Garašanin D., *Bronzano doba Srbije. The Bronze Age of Serbia* (catalog), Narodni Muzej/National Museum, Beograd, 1972.

Garašanin-Vinski-Gasparini 1971,

Garašanin D., Vinski-Gasparini K., *Age du Bronze*, in *Epoques préhistorique et protohistorique en Yougoslavie Recherches et résultats* (Publié à l'occasion du VIIIe Congrès de l'UISPP), III, 1971, Beograd, 1971, p. 305-323.

Garašanin 1954,

Garašanin M., *Jedan prilog hronologiji bronzanog doba u Banatu (Ein Beitrag zur Chronologie der banatischen Bronzezeit)*, in *RVM*, 3, 1954, p. 57-65.

Garašanin 1959,

Garašanin M., *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, in *BerRGK*, 39, 1958 (1959), p. 1-130.

Garašanin 1973,

Garašanin M., *Praistoria na tlu SR Srbij*, vol. I-II, Beograd, 1973.

Garašanin 1983a,

Garašanin, M., *Vatinska grupa*, in *PJZ*, IV, *Bronzano doba*, Sarajevo, 1983, p. 504-519.

Garašanin 1983b,

Garašanin D., *Period polja sa urnama Vojvodine*, in *PJZ*, vol. IV, *Bronzano doba*, Sarajevo, 1983, p. 668-683.

Garašanin 1996,

Garašanin M., *Die kulturelle und chronologische Stellung der Mediana-Gruppe*, in *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 201-218.

Garašanin 1998,

Garašanin M., *Zu den Problemen der Bronzezeit im Becken der Unteren Donau und auf dem Balkan*, în *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (November 1997)*, Bukarest, 1998, p. 9-16.

Gavela 1953,

Gavela B., *Jedan prilog etničkoj i hronološkoj determinaciji panonske keramika u Srednjem Podunavlju (Une contribution a la détermination ethnique et chronologique de la ceramique pannonienne de la région du Danube Moyen)*, în *RVM*, 2, 1953, p. 59-66.

Gogâltan 1993

Gogâltan Fl., *Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni-Belegiș (The Archaeological Objects Belonging to Cruceni- Belegiș Culture)*, în *Tibiscum*, VIII, 1993, p. 63-73.

Gogâltan 1994,

Gogâltan Fl., *Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni- Belegiș (The Archaeological Objects Belonging to Cruceni- Belegiș Culture)*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană* (Coord. S. Mitu și Fl. Gogâltan), Cluj, 1994, p. 17-22.

Gogâltan 1996a,

Gogâltan Fl., *Die späte Gornea-Kalakaca Siedlung von Giroc und die Frage des Beginns der Basarabi-Kultur im Südwesten Rumäniens*, în *Der Basarabi-Komplex...*, 1996, p. 33-51.

Gogâltan 1998,

Gogâltan Fl., *The Cruceni-Belegiș Cemetery of Livezile (Tolvădia), Commune Banloc, District Timiș (Romania)*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisation. Reports and Summaries, I, The 7th International Congress of Thracology, May 20-26, 1996, Constanța- Mangalia-Tulcea*, (Ed. P. Roman), II, București, 1998, p. 181-205.

Gogâltan 1999,

Gogâltan Fl., *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile de metal*, BHAB, XXIII, 1999.

Gogâltan 2001,

Gogâltan Fl., *Le Bronze Ancien et le Bronze Moyen du sud-ouest de la Roumanie: un perspective critique sur les system chronologiques*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici. Zum 60. Geburtstag*, BHAB, XXX, 2001, p. 281-310.

Gogâltan 2004a,

Gogâltan Fl., *Bronzul Mijlociu în Banat, Opinii privind grupul Cornești-Crvenka (Middle Bronze Age in Banat. Opinions concerning the Cornești-Crvenka group)*, în *Festschrift für Florin Medeleț Zum 60. Geburtstag*, BHAB, XXXII, 2004, p. 79-153.

Gogâltan *et alii* 2006,
Gogâltan Fl., Szentmiklosi Al., Cedică V., *Giroc, com. Giroc, jud. Timiș, Punct: Mescal*, în *CCA – campania 2006*, București, 2006, p. 163-165.

Grbić 1939,
M. Grbić, *Preistorijsko doba Vojvodine*, în *Vojvodina I. Od najstarijih vremena do velike seobe ca 2 karte, 38 tabela, 85 slika u textu i 2 slike u voji. Izdanje istoriskog društva u Novom Sadu*, Novi Sad, 1939, p. 47-60.

Grbić 1957,
Grbić M., *Preclassical Pottery in the Central Balkans: Connection and Parallels with the Aegea, the Central Danube Area and Anatolia*, în *AJA*, 61, 2, 1957, p. 138-149.

Grčki-Stanimirov 1991,
Grčki-Stanimirov S., *Eine bronzezeitliche Vorratsgrube*, în *Vorbericht über...*, 1991, p. 110-117.

Gumă 1992,
Gumă M., *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului (jud. Caras-Severin)*, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 26-37.

Gumă 1993,
Gumă M., *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, *BiblThr.*, IV, București, 1993.

Gumă 1995,
Gumă M., *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia, and north-western Bulgaria. A short review*, în *Thracodacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 99-137.

Gumă 1997,
Gumă M., *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat. Chronological Levels and Cultural Entities*, *BHAB*, V, 1997.

Hänsel 1968,
Hänsel B., *Beiträge zur Chronologie der Mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, vol. I-II, Bonn, 1968.

Hänsel 1976,
Hänsel B., *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau*, Teil I-II, Bonn, 1976.

Honti 1994,

Honti Sz., *Neue Angaben zur Geschichte der Kultur der Transdanubischen Inkrustierten Keramik im Komitat Somogy (Újabb adatok a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája történetéhez Somogy megyében)*, in *Zalai Múzeum*, 5, 1994, p. 173-188.

Horedt 1967a,

Horedt K., *Probleme der Jüngerbronzezeitlichen Keramik in Transsilvanien (Promlemy ceramiki mladszego brazu w Transilwanii)*, in *ActaArchCar*, IX, 1, 1967, p. 5-27.

Horedt 1967b,

Horedt K., *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania (Probleme der Jüngerbronzezeitlichen Keramik in Transsilvanien)*, in *StComS*, 13, 1967, p. 137-156.

Iskra-Janošić 2001,

Iskra-Janošić I., *Vinkovci – zaštitno iskopavanje u Dugoj ulici 20 (Vinkovci – Rescue Excavation at 20 Duga ulica)*, in *Obavijesti*, 1, XXXIII, 2001, p. 31-34.

Jacanović 1995,

Jacanović D., *Metallgefäße aus der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Serbien*, in *Starinar*, XLV-XLVI, 1994-1995 (1995), p. 101-112.

Jacanović 1997,

Jacanović D., *Novi prilozi o kasnom bronzanom i ranom gvozdenom dobu u Braničevu (New Data About Late Bronze Age and Early Iron Ages at Braničevo)*, in *Arheologija istočne Srbije, Archaeology of Eastern Serbia* (Ed. Miroslav Lazić), Beograd, 1997, p. 249-258.

Jacanović 2000,

Jacanović D., *Praistorijska ostava metalnih predmeta iz Kličevca (Prehistoric Hoard of Metal Objects from Kličevac)*, in *Viminacium*, 11, 2000, p. 35-56.

Jacanović-Radojčić 2001,

Jacanović D., Radojčić N., *Praistorijske octave metalnih predmeta Kličevac II – Pomrlovo (Prehistoric hoards of metal objects Kličevac II - Pomrlovo)*, in *Viminacium*, 12, 2001, p. 67-108.

Jevtić 1997,

Jevtić M., *Židovar in the Early Iron Age*, in *Židovar. Naselje bronzanog doba i gvozdenog doba. Židovar. Bronze Age and Iron Age Settlement* (catalog) (Ed. M. Lazić), Belgrade-Vršac, 1997.

Kállay 1983,

Kállay Sz. Á., *A késő bronzkori halomsiros kultúra időszakának leletei Battonya határában. Die Funde der spätbronzezeitlichen Hügelgräberzeit in Battonya*, in *AÉ*, 110, 1983, p. 42-60.

Kemenczei 1963,
Kemenczei T., *Adatok Észak-Magyarország későbronzkori történetéhez (Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in Nordungarn)*, in *AÉ*, 90, 2, 1963, p. 169-187.

Kemenczei 1971,
Kemenczei T., *A Gáva kultúra leletei a Miskolci múzeumban (Funde der Gáva Gruppe in Miskolcer Museum)*, in *HOMÉ*, X, 1971, p. 31-86.

Kemenczei 1982,
Kemenczei T., *Nordosteuropa in der Spätbronzezeit*, in *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS, 1, Berlin 1982, p. 305-320.

Kemenczei 1984
Kemenczei T., *Die Spätebronzezeit Nordostungarns*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

Kemenczei 1987,
Kemenczei T., *Zu den Beziehungen der slowakisch-ungarischen spätbronzezeitlichen Kulturen im Lichte der Schwertfunde*, in *Die urnenfelderulturen Mitteleuropas Symposium Liblice. 21.-25.10.1985*, Praha, 1987, p. 335-353.

Kemenczei 1991,
Kemenczei T., *A Pécskai/Pecica második bronzlelet (Der zweite Depotfund von Pecica/Pécska)*, in *FoliaArch*, XLII, 1991, p. 27-48.

Kiss 1998,
Kiss V., *Data to the Eastern Relations of Transdanubian Incrusted Pottery Culture*, in *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin (Proceedings of the international Symposium in Alba Iulia, 24-28 September 1997)*, (Ed. H. Ciugudean, Fl. Gogâltan), BiblMA, VIII, Alba Iulia, 1998, p. 161-189.

Koledin 2001-2003,
Koledin J., *Ostava bronzanih predmeta iz Hetina (A Findspot with Things in Bronze from Hetin)*, in *RMV*, 43-45, 2001-2003, p. 29-40.

Kovács 1996a,
Kovács T., *Anknüpfungspunkte in der bronzezeitlichen Metallkunst zwischen den südlichen und nörtlichen regionen des Karpatenbeckens*, in *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 115-125.

Krstić 1962,
Krstić D., *Tri praistorijske nekropole u Orešacu (Trois necropoles prehistoriques à Orešac près Vršac)*, in *ZborNM*, III, 1961-1962 (1962), p. 75-91.

László 1973,

László A., *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu (Betrachtungen über die Keramik vom Typ Gáva der frühen Hallstattzeit)*, în *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 575-609.

László 1994,

Laszló A., *Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva-Holíhrady și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei*, *BiblThr*, VI, București, 1994.

Leahu-Rotea 1995,

Leahu V., Rotea M., *Depozite. Deposits*, în *Comori ale epocii bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, 1995, p. 63-108.

Levițki 1994,

Levițki O., *Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, *Bibl.Thr.*, VII, București, 1994.

Ložnjak 2001,

Ložnjak D., *Nalazišta brončanog doba na Vinkovačkom području (Bronze Age sites in Vinkovci region)*, în *Pril.Inst.arheol.Zagreb*, 18, 2001, p. 33-61.

Lőrinczi-Trogmayer 1995,

Lőrinczi G., Torgmayer O., *Birituális vatyai temető Csanytelek-Palén (Birituales Gräberfeld der Vatyá-Kultur in Csanytelek-Palé)*, în *MFME-StudArch*, I, 1995, p. 49-90.

Luca 2006a,

Luca A. S., *A Short Prehistory of Transylvania (Romania). Lectures given within the Erasmus Program at Tübingen University, Germany, May 5-7, 2006*, *Bibl.Septem.*, XVI, Heidelberg-Sibiu, 2006.

Majnarić-Pandžić 1981,

Majnarić-Pandžić N., *Gradina u Privlaci – utvrđeno kasnolatensko naselje*, *AP*, 22, 1981, p. 45-47.

Majnarić-Pandžić 1984,

Majnarić-Pandžić, *Srednje brončano doba u istočnoj Slavoniji (Die Mittlere Bronzezeit in Ostslawonien)*, în *Izdanja HAD-a (Arheološka Istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji)*, 9, 1984, p. 63-90.

Majnarić-Pandžić 1990,

Majnarić-Pandžić N., *Tri neobjavljena srednjobrončanodobna groba iz Orešca u Banatu (Drei Bisher nichtveröffentlichte Mittelbronzezeitliche Gräber aus Orešac im Banat)*, în *Opusc.Archeol*, 14, 1, 1989 (1990), p. 43-54.

-
- Marković 2003,
Marković Z., *O genezi i počecima licenskokeramičke kulture u sjevernoj Hrvatskoj (On Genesis and Appearance of the Litzen-pottery Culture in Northern Croatia)*, *Opusc. archaeol.*, 27, 2003, p. 117-150.
- Marković 2007,
Marković Z., *O ranobrončanodobnim nalazima iz Novih Perkovaca kod Đakova (Über frühbronzezeitliche Funde aus Novi Perkovci bei Đakovo)*, in *Pril.Inst.arheol.Zagreb*, 24, 2007, p. 49-58.
- Marinković 2006,
Marinković Sn., *Matejcki Brod* (catalog), Zrenjanin Narodni Muzej, 2006.
- Marinković 2008,
Marinković Sn., *Nalazi iz bronzanog doba sa lokaliteta Mali Akać kod Novog Miloševa (The Bronze Age Artefacts at the site of Mali Akać near Novo Mileševo)*, in *RVM*, 50, 2008, p. 25-31.
- Marinković 2009,
Marinković Sn., *Nalazi bronzanog doba sa nalazišta Kudeljara kod Kleka (Finds of the Bronze Age from the site Kudeljara near Kleka)*, in *RMV*, 51, 2009, p. 71-76
- Mărghitan 1979,
Mărghitan L., *Banatul în lumina arheologiei (paleoliticul-cucerirea romană)*, I, Timișoara, 1979.
- Medaković 2008,
Medaković A., *Feliks Milleker (1858-1942). Istraživač, publicista i kustos Gradskog muzeja Vršac. Felix Milleker (1858-1942). Forscher, publizist und kustos des Stadtmuseums Werschetz*, Gradski muzej Vršac, 2008.
- Medeleț 1995,
Medeleț Fl., *Câmpurile de urne funerare din Banat (Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la traccii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului)* (*Les champs d'urnes funéraires de Banat*), in *AMN*, 32, I, 1995, p. 289-302.
- Medeleț 1996,
Medeleț Fl., *Die Urnengräberfelder im Banat – Fragen des Bestattungsritus und – rituals bei den frühen Nordthrakern am Ende der Bronzezeit und am anfang der Eisenzeit*, in *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 231-245.

Medeleţ-Bugilan 1987,
Medeleţ Fl., Bugilan I., *Contribuţii la probelema şi la repertoriul movilelor de pământ în Banat (Zur Frage der Erdhügel im Banat; problemestellung und Fundhaufnahme)*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 87-198.

Medeleţ-Szentmiklosi 2003,
Medeleţ Fl., Szentmiklosi Al., *Peciu Nou, com. Peciu Nou, jud. Timiş. Punct: Bociar*, în *CCA – campania 2002* (2003), p. 227-228.

Medeleţ-Toma 1997,
Medeleţ Fl., Toma N., *Muzeul Banatului. File de cronică, I, 1872-1818*, BHAB, VII, Ed. Mirton, Timişoara, 1997.

Medović 1978,
Medović Pr., *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*, Dissertationes et Monographiae, XXII, Beograd, 1978.

Medović 1988,
Medović Pr., *Kalakača. Naselje ranog gvozdenog doba*, Vojvodanski Muzej Posebna Izdanja, X, Novi Sad, 1988

Medović 1988-1989,
Medović Pr., *Kanelovana keramika prelaznog perioda u Vojvodini (Kannelierte Keramik der Übergangsperiode in der Wojwodina)*, în *RVM*, 31, 1988-1989, p. 45-57.

Medović 1992,
Medović P., *Terakota u obliku kornjace iz Sremskih Karlovaca (A Turtle Shaped Teracota from Sremski Karlovci)*, în *ZborNM*, XIV-1, 1992, p. 221-226.

Medović 1995,
Medović P., *Die Waage aus der frühhallstattzeitlichen Siedlung Bordjoš (Borjas) bei Novi Bečej (Banat)*, în *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, (Hrsg. B. Hänsel), PAS, 11, München-Berlin, 1995, p. 209-218.

Medović 2007,
Medović Pr., *Stubarlija. Nekropola naselja Feudvar kod Mošorina (Bačka)*, Muzej Vojvodine, Novi Sad, 2007.

Medović-Hänsel 1989,
Medović Pr., Hänsel B., *Mošorin / Feudvar, Utvrđeno naselje bronzanog i gvozdenog doba (Fortified Settlement of the Bronze and Iron Ages)*, în *AP/AR*, 28, 1989, p. 65-68.

Milleker 1897,
Milleker B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, I, *Őskori leletek*, Temesvár (Timișoara), 1897.

Milleker 1905,
Milleker B., *A vattinai őstelep*, Temesvár (Timișoara), 1905.

Milleker 1938,
Milleker F., *Vorgeschichte des Banats*, în *Starinar*, XIII, 1938, p. 102-166.

Morintz 1974,
Morintz S., *Sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în spațiul carpato-balcanic (Fin de l'époque du bronze et commencement de l'âge du fer dans l'espace carpato-balkanique)*, în *RI*, 27, 6, 1974, p. 897-906.

Morintz 1978,
Morintz S., *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, vol. I, *Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978.

Morintz 1980,
Morintz S., *Über die abstammung der Thraker*, în *Actes du IIe Congrès Internationale de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)*, I, *Histoire et Archéologie* (Ed. R. Vulpe), București, 1980, p. 49-56.

Mozsolics 1942,
Mozsolics A., *Zur Frage der Schnurkeramik in Ungarn*, în *WPZ*, 29, 1942, p. 30-50.

Mozsolics 1943,
Mozsolics A., *A magyarországi bronzkor kronológáról*, în *Erdely Tudományos Füzetek*, Nr. 169, Kolozsvár (Cluj-Napoca), 1943.

Muzej Vojvodine... 1997
Muzej Vojvodine. Stalna Postarka. The Muzeum of Vojvodina. Permanent Exhibition (catalog), Novi Sad, 1997.

Nestor 1960,
Nestor I., *Începuturile societății gentilice patriarhale și ale destrămării orînduirii comunei primitive. Epoca bronzului*, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 90-113.

Nica 1997a,
Nica M., *New data regarding the end of the Bronze Age and the beginning of the Iron Age in Oltenia*, în *Premier Age du Fer aux bouches du Danube et dans les régions autour de la*

Mer Noir (Actes du Colloque International, Septembre 1993, Tulcea). Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice (Lucrările Colocviului Internațional, Septembrie 1993, Tulcea), Tulcea, 1997, p. 11-17.

Nica 1997b,

Nica M., *Date noi cu privire la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului pe teritoriul Olteniei*, în *Premier Age du Fer aux bouches du Danube et dans les regions autour de la Mer Noir (Actes du Colloque International, Septembre 1993, Tulcea). Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice (Lucrările Colocviului Internațional, Septembrie 1993, Tulcea)*, Tulcea, 1997, p. 19-41.

P. Fischl *et alii* 2001,

P. Fischl Kl., Kiss V., Kulcsár G., *Beiträge zum Gebrauch der tragbaren Feurherde (pyraunoi) im Karpatenbecken II. (Spätbronzezeit-Früheisenzeit)*, în *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare, 7.-10. Oktober 1998* (Hrsg. C. Kacsó), *BiblMarm. I*, Baia Mare, 2001, p. 125-156.

P. Fischl-Kiss 2002,

P. Fischl Kl., Kiss V., *A Vattina-kultúra kutatása és északi kapcsolatainak kérdése (Der Forschung der Vattina-Kultur und die Frage ihrer nördlichen verbindungen)*, în *MFME-StudArch*, VIII, 2002, p. 25-145.

Pădureanu 1987-1988,

Pădureanu E., *Noi așezări din epoca bronzului în județul Arad (Nouveaux habitats de l'époque de bronze dans la dép. Arad)*, în *AMN*, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 507-528.

Pârvan, 1982,

Pârvan V., *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, București, 1972.

Petrescu-Dîmbovița 1977,

Petrescu-Dîmbovița M., *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.

Petrescu-Dîmbovița 1978,

Petrescu-Dîmbovița M., *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978.

Petrescu-Dîmbovița 1981,

Petrescu-Dîmbovița M., *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Forschungen zur Frage nach dem Ende der Bronzezeit im Donau-Karpaten-Raum*, în *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, Mainz/Rhein, 1981, p. 333-348.

Petrescu-Dîmbovița 1995,

Petrescu-Dîmbovița M., *Începutul civilizației tracice pe teritoriul Daciei (epoca bronzului)*, în *Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea*, București, 1995.

Petrović 2006,
Petrović B., *Kaluđerske Livade. Nekropola bronzanog doba. Kaluđerske Livade/ Bronze Age Necropolis*, Muzej Grada Beograda/Belgrade City Museum, Monographije/ Monographies 12, Beograd, 2006.

Petrović 1986,
Petrović J., *Bronzano doba. The Bronze Age*, in *Gomolava od praistorije do srednjeg veka. Gomolava. Prehistory – Middle Ages. Catalog*, (Ed. Dalmacija M.), Novi Sad, 1986, p. 31-35.

Potrebnica-Dizdar 2002,
Potrebnica H., Dizdar M., *Prilog poznavanju naseljenosti Vinkovaca i okolice u starijem željeznom dobu (A Contribution to Understanding Continuous Habitation of Vinkovci and its Surrounding in the Early Iron Age)*, in *Pril.Inst.arheol.Zagrebu*, 19, 2002, p. 79-100.

Przybyła 2005,
Przybyła M.S., *Die Spätbronzezeitlichen Inventare mit kannelierter Keramik in westlichem Kleinpolen und ihre verbindungen mit südlichem Teil des Karpatenbeckens*, in *SlovArch*, LIII-2, 2005, p. 219-236.

Radu 1973,
Radu O., *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș) (À propos de la nécropole de Cruceni (Dép. Timiș))*, in *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 503-520.

Rusu 1963
Rusu M., *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die Mittlere Hallstattzeit*, in *Dacia N.S.*, VII, 1963, p. 177-210.

Simion 2002,
Simion G., *Un nouveau point de vue sur la théorie de Vasile Pârvan concernant le rapport entre la civilisation du Fer au nord de l'Italie et celle des region carpato-danubiennes*, in *Studia Antiqua et Archaeologica...*, VIII, Iași, 2001 (2002), p. 67-76.

Smirnova 1990,
Smirnova G.I., *Pamjtniki tipa Kišinev-Korlatenj v dnestro-siretskom mejdurčje i grupa Belegiš II v Jugoslavskom podunavlje (Sites of the Kishinev-Korlaten type in the interfluve of Dniester and Siret and Belegish II group in the yugoslavian Danube Basin)*, in *ArhSbornik*, 30, 1990, 20-33, p. 116.

Smirnova 1997,
Smirnova G.I., *Skytische kannelierte Keramik im Waldsteppengebiet des nördlichen Pontus und ihre Beziehungen zum hallstattzeitlichen Donau-Karpaten-Raum*, in *Χρόνος*.

Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel, Internationale Archäologie. Studia Honoria, Band 1, Verlagen Marie Leidorf GmbH, Espelkamp, 1997, p. 627-637.

Stojić 1995,

Stojić M., *Rapports entre la partie serbe du Bassin du Danube et le Bassin de la Morava au cours des II-ème et I-er millénaires avant J.C.*, în *Kulturraum Mittlere und Untere Donau: Traditionen und Perspektiven des Zusammenlebens. Spațiul cultural al Dunării Mijlocii și Inferioare: Tradiții și perspective ale conviețuirii*, Reșița, 1995, p. 23-31.

Stojić 1996,

Stojić M., *Le Bassin de la Morava à l'âge de bronze et à la période de transition de l'âge de bronze à celui de fer*, în *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 247-256.

Stojić 1998a,

Stojić M., *Kulturni horizont vatinster kulturne grupe u Srbiji južno od Save i Dunava: Mojsinje-Dobrača (Vatin Cultural Horizon s in Serbia South of the Sava and Danube: Mojsinje-Dobrača)*, în *Rad Dragoslava Srejovića na istraživanje u praistorije centralnog Balkana*, Kragujevac, 1998, p. 133-146.

Stojić 1998b,

Stojić M., *Lieux de trouvaille de la céramique de type Vatin en Serbie au sud de la Save et du Danube*, în *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (November 1997)*, Bukarest, 1998, p. 81-104.

Stojić 2001,

Stojić M., *The Brnjica cultural group in the South Morava Basin. Genesis, development and chronology*, în *Starinar*, L, 2000 (2001), p. 9-59.

Stojić 2002,

Stojić M., *Najstariji nalazi gvozdenih predmeta u Srbiji*, în *Godišnjak/Jahrbuch*, XXXII, Sarajevo-Frankfurt am Main-Berlin-Heidelberg, 2002, p. 235-249.

Stojić 2004,

Stojić M., *Panjevački Rit*, Belgrade, 2004.

Stojić 2006,

Stojić M., *Regional Characteristics of the Brnjica Cultural Group*, în *Starinar*, LXVI, 2006, p. 73-84.

Stojić-Čađenović 2006,

Stojić M., Čađenović G., *Kruševac. Kulturna stratigrafija praistorijskih lokaliteta u zoni stava Zapadne Morave i Južne Morave. Kruševac. Cultural Stratigraphy of Prehistoric Sites in Kruševac Region*, Belgrade-Kruševac, 2006.

Stojić-Jocić 2006,
Stojić M., Jocić M., *Niš. Kulturna stratigrafija praistorijskih lokaliteta u Niškoj regiji. Niš. Cultural Stratigraphy of Prehistoric Sites in the Niš Region*, Beograd-Niš, 2006.

Strahm 1994,
Strahm Chr., *Die Anfänge der Metallurgie in Mitteleuropa*, in *Helvetica Arch.*, 25, 1994, p. 1-39.

Stratan-Vulpe 1977,
Stratan I., Vulpe Al., *Der Hügel von Susani*, in *PZ*, 52, 1977, p. 28-60.

Szabó 1996,
Szabó G., *A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletgyűttes alapján (Forschungsprobleme der Csorva-Gruppe und der Gáva-Kultur aufgrund einiger Fundverbände aus dem Komitat Csongrád)*, in *MFMÉ-StudArch*, II, 1996, p. 9-109.

Szabó 2002,
Szabó G., *Tanulmányok az Alföld késő bronzkori történetéhez. A proto Gáva periódus és a Gáva-kultúra időszakának emlékei a Tisza-vidéken*, Teză de doctorat (manuscris), Budapest, 2002.

Szentmikloسی 1995,
Szentmikloسی Al., *Cetul de tip transilvănean în Banat*, in *BCSS*, I, 1995, p. 83-86.

Szentmikloسی 1998,
Szentmikloسی Al., *Câteva morminte plane de incineratie de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni (Some Flat Cremation Graves from the End of Bronze Age Unearthed within the Voiteni Commune Boundaries, Timiș County)*, in *An.B (S.N.)*, VI, 1998, p. 197-207.

Szentmikloسی 2004a,
Szentmikloسی Al., *Un mormânt de incineratie aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperit la Șag (jud. Timiș). A Cremation Grave Belonging to Cruceni-Belegiș Culture Discovered at Șag (Timiș County)*, in *An.B (S.N.)*, X-XI, 2004, p. 81-92.

Szentmikloسی 2004b,
Szentmikloسی Al., *Câmpurile de urne funerare din Banat. Cronica expozitiei permanente*, in *An.B (S.N.)*, X-XI, 2003-2004, p. 555-568.

Szentmikloسی 2005a,
Szentmikloسی Al., *Cercetările arheologice de salvare de la Deta-Dudărie. Raport preliminar de săpătură (Rescue Archaeological Excavations at Deta-Dudărie. Preliminary Report of Excavation)*, in *An.B (S.N.)*, XII-XIII, 2004-2005 (2005), p. 637-656.

Szentmiklosi 2005b,

Szentmiklosi Al., *Cercetările arheologice de salvare de la Deta-Dudărie. Expoziție temporară*, în *An.B* (S.N.), XII-XIII, 2004-2005 (2005), p. 615-616.

Szentmiklosi 2005c,

Szentmiklosi Al., *Materiale aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperite în hotarul localității Dragsina (jud. Timiș)/Materials belonging to the culture Cruceni-Belegiș discovered in the boundaries of the locality of Dragsina (Timiș County)*, în *An.B* (S.N.), XII-XIII, 2004-2005 (2005), p. 111-125.

Szentmiklosi 2006,

Szentmiklosi Al., *The Relations of the Cruceni-Belegiș Culture with Žuto Brdo-Gârla Mare Culture*, în *An.B* (S.N.), XIV/1, 2006, p. 229-269.

Șandor-Chicideanu 2003,

Șandor-Chicideanu M., *Cultura Žuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, I-II, Cluj-Napoca, 2003.

Șandor-Chicideanu-Chicideanu 1993,

Șandor-Chicideanu M., Chicideanu I. *Observații asupra unor materiale ceamice inedite de la Dubovac aflate în colecțiile Muzeului Banatului (Observations on previously unpublished pottery from Dubovac in the collections of the Banat Museum)*, în *An.B* (S.N.), II, 1993, p. 151-169.

Šimić 1987a,

Šimić J., *Dalj-Livadice, naselje iz brončanog doba. Istraživanje 1979. godine. Položaj lokaliteta i historijat istraživanja (Dalj-Livadice; eine bronzezeitliche Siedlung. Untersuchungen im J. 1979)*, în *Osječki Zbornik*, XVIII-XIX, 1987, p. 7-35.

Šimić 1987b,

Šimić J., *Sarvaš / Gradac. Propovijesno višeslojno naselje. Prehistoric Multistrata Settlement*, în *AP/AR*, 27, 1986 (1987), p. 64-65.

Šimić 1992,

Šimić J., *Horizont kasnog brončanog doba na lokalitetu „Gradac” u Sarvaš (Horizont der späten Bronzezeit auf der Fundstelle „Gradac” in Sarvaš)*, în *Pril.Inst.arheol.Zagrebu*, 9, 1992, p. 31-48.

Šimić 1994,

Šimić J., *Early Hallstatt Horizon in North-Eastern Slavonia*, în *The Early Hallstatt Period (1200 – 700 B.C.) in South-Eastern Europe; Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, 10-12 June 1993*, (Ed. H. Ciugudean, N. Boroffka), Alba Iulia, 1994, p. 197-218.

Šimić 1998,

Šimić J., *Istraživanje lokaliteta Retfala u Osijeku. Kasno brončano doba istočne Slavonije (Explorations of Retfala locality in Osijek. The Late Bronze Age in Eastern Slavonia)*, in *Izdanja HAD-a*, 19, 1998, p. 235-242.

Šimić 2001,

Šimić J., *Brončano i istarije željezno doba na području grada Osijeka*, in *Osiječki Zbornik*, XXIV-XXV, 1996-1999 (2001), p. 23-42.

Šimić 2008,

Šimić J., *Die Bronzezeit im kontinentalen Kroatien*, in *Dreitausend Jahre Vorgeschichte. Meisterwerke der Metallzeit im kontinentalen Kroatien* (Catalog), Eberdingen, 2008, p. 45-71.

Tasić 1962a,

Tasić N., *Naselja kulture polja sa urnama u Vojvodini (Siedlungen der Urnenfelderkultur im östlichen Teile Syrmiens)*, in *RVM*, 11, 1962, p. 127-144.

Tasić 1971b,

Tasić N., *Belegiš, Stara Pazova – Praistorijskog naselje i nekropole*, *AP*, 4, 1962, p. 46-50.

Tasić 1973,

Tasić N., *The Problem of „Mycenean Influences” in the Middle Bronze Age Cultures in the Southeastern Part of the Carpathian Basin*, in *Balcanica*, IV, 1973, p. 19-37.

Tasić 1974,

Tasić N., *Bronzano doba*, in *PraiVoiv*, Novi Sad, 1974, p. 185-256.

Tasić 1984a,

Tasić N., *Mlađa faza Belegiš kulture i njen položaj u raznogu kultura poznog bronzanog doba u jugoslovenskom podunavlju (Die jüngere Phase der Belegiš-Kultur und ihre Lage in der Entwicklung der Kulturen der Spätbronzezeit im jugoslawischen Donaugebiet)*, in *Balcanica*, XV, 1984, p. 33-44.

Tasić 1984b,

Tasić N., *Die Vatin-Kultur*, in *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordostbalkans*, (Hrsg. N. Tasić), Beograd, 1984, p. 59-82.

Tasić 1988

Tasić N., *Bronze – und ältere Eisenzeit auf Gomolava (Bronzano i gvozdeno doba na Gomolavi)*, in *Gomolava*, I, Novi Sad, 1988, p. 47-58.

Tasić 1989,

Tasić N., *Mittlere Bronzezeit im Jugoslawischen Donauraum (Srednje bronzano doba u Jugosloveskom Podunavlju)*, in *Godišnjak Sarajevo*, 25, 1989, p. 91-102.

Tasić 1991,

Tasić N., *Précis du développement des cultures de la zone carpato-danubienne au IIe millénaire avant notre ère ('age du bronze)*, in *Balkanica*, XXII, 1991, p. 7-29.

Tasić 1995a,

Tasić N., *Fernbeziehungen im bronzezeitlichen Serbien*, in *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, (Hrsg. B. Hänsel), in *PAS*, 11, München-Berlin, 1995, p. 197-207.

Tasić 1997a,

Tasić N., *Niederösterreich und der jugoslawische Donauraum in der Früh- und Mittelbronzezeit. Relativ chronologische Verhältnisse*, in *Starinar*, XLVIII, 1997, p. 41-52.

Tasić 1997b,

Tasić N., *Einige Fragen über die Chronologie und Genese der Brnjica-Kultur. Neki problemi hronologije i geneze Brnjica kulture*, in *Uzdarje Dragoslavu Srejšoviću povodom šezdesetpet godina života od prijatelja, saradnica i učenka. Antidoron Dragoslavo Srejšović : completis LXV annis ab amicis collegis discipulis oblatum* (Ed. Miroslav Lazić), Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja. Knj. 17, Belgrade, 1997, p. 287-299.

Tasić 1997c,

Tasić N., *Eneolit i bronzano doba severoistočne Srbije. Eneolithic and Early Bronze Ages in North-East Serbia*, in *Arheologija istočne Srbije, Archaeology of Eastern Serbia* (Ed. Miroslav Lazić), Beograd, 1997, p. 79-90.

Tasić 1998,

Tasić N., *Mittlere Bronzezeit im Jugoslawischen Donauraum*, in *Godišnjak Sarajevo*, 25, 1998, p. 91-107.

Tasić 2001,

Tasić N., *The problem of the Belegiš (Belegiš-Cruceni, Belegiš-Bobda) Culture. Genesis, Duration and Periodization*, in *Festschrift für Gheorghe Lazarovici Zum 60. Geburtstag*, BHAB, XXX, 2001, p. 311-321.

Tasić 2002

Tasić N., *The Necropolis at Belegiš and Issue of the Belegiš Culture*, in Vranić Sv., *Belegiš, Stojića Gumno – nekropola spaljenih pokojnika. Belegiš. Stojića Gumno – A Necropolis of Cremation Burials*, Beograd, 2002, p. 190-195.

Tasić 2003-2004

Tasić N., *Historical Picture of Development of Bronze Age Cultures in Vojvodina (Istorijska slika razvoja kultura bronzanog doba Vojvodine)*, in *Starinar*, LIII-LIV, 2003, 2004, p. 23-34.

Tasić 2006

Tasić N., *Bronze and Iron Age Sites in Srem and the Stratigraphz of Gomolava*, in *Balkanica*, XXXVI, 2006, p. 7-16.

Tasić-Tasić 2003,

Tasić N.N., Tasić N., *Serbian Prehistoric Archaeology in the 1990s. State of Research*, in *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*, (Ed. D.V.Grammenos), Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece, Nr. 3, Thessaloniki, 2003, p. 73-128.

Todorović 1956,

Todorović J., *Praistoricka nekropola na Rospri Ćuprij kod Beograda*, in *Godišnjak*, 3, 1956, p. 27-62.

Todorović 1977,

Todorović J., *Praistorijska Karaburma II – nekropola bronzanog doba*, *Dissertationes et Monographie*, XIX, Beograd (1977).

Tončeva 1980a,

Tončeva G., *Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de nord-est*, *Studia Thracica* 5, Sofia, 1980.

Tončeva 1980b,

Tončeva G., *Unité ethno-culturelle entre les tribus thraces de la région du Bas-Danube aux XIe - X^e s.av.n.ère (A la lumière des matériaux archéologiques)*, in *Actes du IIe Congrès Internationale de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)*, I, *Histoire et Archéologie* (Ed. R. Vulpe), București, 1980, p. 189-194.

Trogmayer 1992,

Trogmayer O., *Csorva-Belegiš-Gáva*, in *Balkanika*, XXIII, 1992, p. 351-357.

Uşurelu 2006,

Uşurelu E., *Relațiile culturale ale comunităților Bronzului Târziu din spațiul carpato-nistrean (în baza pieselor de metal)*, Teză de doctorat (manuscris), C.Z.U.: 903.05 (478) „637” (043.2), Chişinău, 2006.

Uzelac 1996,

Uzelac J., *Bronze Age in the South of the Yugoslavian Banat. History and the Present State of Research*, in *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 23-42.

Uzelac 2002

Uzelac J., *Praistorijski odsek-zbirke metalnog doba. (The Prehistoric Department – Collections of Metal Age)*, în *Gradski muzej Vršac 1882-2002. The Town Museum of Vršac 1882-2002* (Ed. J. Rašajski), Gradski Muzej Vršac, 2002, p. 43-61.

Vasić 2003

Vasić R., *Die Nadeln im Zentralnbalkan*, PBF, XIII, 11, 2003.

Vasić 2006

Vasić R., *Notes on the Bronze Age Vatin Culture in Serbia*, în *Homage...*, Belgrade, 2006, p. 449-453.

Vinski-Gasparini 1973

Vinski-Gasparini K., *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien*, Zadar, 1973.

Vinski-Gasparini 1983

Vinski-Gasparini K., *Kultura polja sa žarama sa svojim grupama*, în *PJZ, IV, Bronzано doba*, Sarajevo, 1983, p. 547-646.

Vranić 2002

Vranić Sv., *Belegiš, Stojića Gumno – nekropola spaljenih pokojnika Belegiš. Stojića Gumno – A Necropolis of Cremation Burials*, Beograd, 2002.

Vukmanović 2002

Vukmanović M., *Iron Age Collection*, în *From Lepenski Vir to Modern Art. Treasures of National Museum-Belgrade* (catalog) (Ed. N. Tasić), Belgrade, 2002, p. 31-34.

Vulpe 1974

Vulpe Al., *Probleme actuale privind metalurgia aramei și a bronzului în epoca bronzului în România (Problèmes actuels concernant la métallurgie du cuivre et du bronze à l'époque du bronze sur le territoire roumain)*, în *RI*, 2, 27, 1974, p. 243-255.

Vulpe 1995a

Vulpe Al., *Zur Deutung und Datierung des Hügels von Susani im Banat*, în *Trans Europam. Beiträge zur Bronze- und Eisenzeit zwischen Atlantik und Altai. Festschrift für Margarita Primas* (Ed. B. Schmid-Sikimić, Ph. Della Casa), în *Antiquitas*, 34, 1995, p. 81-87.

Vulpe 1995b

Vulpe Al., *Stand und aufgaben der Urnenfelderforschung im Karpatenbecken*, în *Beiträge zum Urnenfelderzeit...*, Bonn, 1995, p. 389-397.

Waterbolk 1988

Waterbolk H.T., *C¹⁴-Datirungen von Gomolava (C¹⁴-Datovanja sa Gomolave)*, in *Gomolava*, I, Novi Sad, 1988, p. 117-121.

Wosinsky 1904

Wosinsky M., *Az őskor mészbetétes diszítésü agyagművésége*, Budapest, 1904.

Zotović 1985

Zotović M., *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdеноg doba Zapadne Srbije*, Beograd, 1985.

CONSIDERATIONS CONCERNING TERMINOLOGY USED FOR DEFINING THE CRUCENI-BELEGIŠ CULTURE

Abstract

The ethnical-cultural manifestations from the second half of the 2nd millennium B.C., known also under the name of Cruceni-Belegiš culture, determined numerous hypotheses regarding not only the internal evolution of this culture, but also the cultural contacts and influences received by it. The attempts of achieving a general view as concerns evolution and spreading of this culture were and are still obstructed both by the deficient stage of research, and by a not unitary terminology. Thus, the term of „culture” is several times replaced by the term of „cultural group” that determined confusions in understanding evolution and in defining ethnical-cultural manifestations more or less synchronous (e.g. the Cruceni-Belegiš culture and the Gáva culture).

Initially, discoveries of Cruceni-Belegiš type have been defined with the term of „villanova” or „protovillanova”, and then they have been included in the Vatina culture, as a result of association of the cremation necropolis of Cruceni-Belegiš type with the Vatina settlement, in the site *Bela Bara*, partly superposed. Even if there were a few attempts to define the bearers of the cremation necropoles from Banat with two eponymous stations („the Vršac culture”, discoveries of Tolvǎdia type”), subsequently, the discoveries from Vatina were customed („Vatin-Vršac”, „Vršac-Ilandža”, „Late Pecica-Vatina group”).

After he had abandoned the term of „plane urnfield culture”, N. Tasić introduced in 1968 the term of „Belegiš I group” and „Belegiš II”, the same specialist having the merit to get together the two groups into one, respectively the Belegiš culture, in 1973.

The necropolis from Belegiš-*Stojića gumno* would enter into the archaeological literature also through its association with other cremation necropolises („Surčin-Belegiš”, „Versec-Belegiš I”). It would be used also for defining the final phase of the Vatina culture („the phase Belegiš-Ilandža”).

Starting from the division of the first two stages of evolution of the Cruceni-Belegiš culture in two distinct ethnical-cultural manifestations, the term of „Belegiš II-Gava” culture (or even „cultural complex Gava”) appeared also in the archaeological literature. The term of „Belegiš II-Gava” would be taken over by part of the Serbian archaeology, being used even nowadays.

Frequent analogies among discoveries from Belegiš and Cruceni determined S. Morintz to introduce in the archaeological literature, in 1978, the denomination of „the Cruceni-Belegiš culture”, used then by the whole Romanian archaeology.

Utilization of an artificial division of the Cruceni-Belegiš culture, in the so-called Belegiš I groups (considered either the final phase of the Vatina culture, or a distinct culture/cultural group) and Belegiš II (or „Belegiš II-Gava”) leads to a wrong approach of the ethnical-cultural realities from the end of the Bronze Age within large geographical areas, respectively Eastern Slavonia, Bačka, Srem and Banat.

A first argument for this proposition is the long evolution, from a chronological point of view, of certain cremation necropolises from Banat, Srem and north-eastern Croatia. It is not at all credible the fact that two distinct cultures used the same sacred spaces for the cult of the dead. The reduced number of graves deranged by other burials was noticed in several cremation necropolises from the Romanian Banat that pleads for continuity of the communities that knew where the members of their families had been buried. The place had been marked not only through small hillocks that got flat in time, but also through distinct signs (probably short wooden pillars). The long usage of the cremation necropolises, in contrast with the seasonal settlements of short duration from the close vicinity indicates an unitary population from the point of view of the religious conscious and of the respect to their ancestors.

Generalization of the grooved ornament in the second stage of evolution of this culture does not constitute, in my opinion, a sufficiently strong argument to accept the idea of emergence of a new culture. Corroboration of ceramic vessels discovered in necropolises with those from adjacent settlements demonstrate that the grooved decoration was not strange to the Cruceni-Belegiș culture. It was rather a Vatina inheritance than a taken over one, exclusively from other cultural groups. To that direction pleads the association of several ceramic fragments decorated with incisions and oblique wide grooves with others decorated with pseudo-corded motif. The chronological synchronism was assured also by the presence of some ceramic fragments encrusted with white paste, typical to the Žuto Brdo-Gârla Mare culture (e.g. Foeni-*Gomila Lupului* II, settlement L.2/2000; Deta-*Dudărie*, provision pits C.9 and C.14 etc.).

In my opinion, the Cruceni-Belegiș culture is characterized by an unitary form of the habitat (semiburied seasonal dwellings, a new type of food economy (preponderantly centered on high animal breeding), by a generalized funeral rite and ritual (cremation), as well as ceramic types (bitronconical amphorae) and widely spread ornaments (pseudo-corded, incisions, groove). Utilization of the term of „the Cruceni-Belegiș culture”, already consecrated in the archaeological literature, covers a larger area of archaeological discoveries and chronological-cultural synchronisms. Division of the culture in three distinct stages (Cruceni-Belegiș, phases I, II and III) would eliminate both the inexact chronological synchronizations and the wrong cultural connections.